

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών
Επιστημών
Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής
Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

**Βιβλίο: Οι αναμνήσεις της ανθρωπότητας
(Γέννηση και εξέλιξη στο πέρασμα των αιώνων)**

Δήμητρα Σιδερά

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής του
Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης
στη Δημόσια Οικονομική και Πολιτική

Αιγάλεω, Έτος 2022

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών
Επιστημών
Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής
Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

**Βιβλίο: Οι αναμνήσεις της ανθρωπότητας
(Γέννηση και εξέλιξη στο πέρασμα των αιώνων)**

Δήμητρα Σιδερά, Α.Μ.: 20038

Επιβλέπων Καθηγητής: Θεόδωρος Παπαηλίας

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στη Δημόσια Οικονομική και Πολιτική

Αιγάλεω, Έτος 2022

University of West Attica
School of Administration, Economic, and Social
Sciences
Department of Accounting & Finance
M.Sc. in Public Economics and Policy

Book: The Memories of Humanity
(Birth and evolution over the centuries)

Dimitra Sideri, R.N.: 20038

Supervisor: Theodoros Papailias

Master Thesis submitted to the Dept. of Accounting & Finance of the University of West Attica in partial fulfillment of requirements of the degree of M.Sc. in Public Economics and Policy

Aigaleo, Greece, 2022

Βιβλίο: Οι αναμνήσεις της ανθρωπότητας

Μέλη Εξεταστικής Επιτροπής

Εγκρίθηκε από την εξεταστική επιτροπή την 9.11.2021

Α/α	ΟΝΟΜΑ ΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜΙΔΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ
1.	ΠΑΠΑΗΛΙΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ	ΟΜΟΤΙΜΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑ.Δ.Α	
2.	ΑΛΙΝΑ ΧΥΖ	ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑ.Δ.Α	
3.	ΒΑΒΟΥΡΑ ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ	ΜΕΤΑΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑ ΕΚΠΑ	

*Σε αυτούς,
Που τόσο αγαπώ...!*

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Δήμητρα Σιδερή του Ζαννή, με αριθμό μητρώου 20038, φοιτήτρια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Δημόσια Οικονομική και Πολιτική» του Τμήματος Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής της Σχολής Διοίκησης, Οικονομίας και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Επιθυμώ την απαγόρευση πρόσβασης στο πλήρες κείμενο της εργασίας μου μέχρι και έπειτα από αίτηση μου στη Βιβλιοθήκη και έγκριση του επιβλέποντα καθηγητή.

Η Δηλούσα

Δήμητρα Σιδερή

*** Ψηφιακή υπογραφή του επιβλέποντος αν έχει ζητηθεί απαγόρευση πρόσβασης στην εργασία για κάποιο χρονικό διάστημα.**

*Ευχαριστώ ιδιαίτερα τον συμφοιτητή και
συνάδελφο μου κύριο Παντελή Αυγερινό
για την πολύτιμη βοήθεια!!!*

Πρόλογος

Το βιβλίο στον πολιτισμό της ζωής του ανθρώπου είναι από τις σημαντικότερες εκδηλώσεις. Η παρούσα εργασία σκοπό έχει να αναδείξει την συμβολή του βιβλίου στην εκπαίδευση και στην παιδεία των λαών από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Από τους Φοίνικες αρχικά τον 12ο αιώνα και στη συνέχεια τους Έλληνες τον 9ο αιώνα έχουμε το αλφάβητο. Έχουμε λοιπόν τις πρώτες επιγραφές και την αρχική μορφή των βιβλίων με φύλλα μετάλλου, ξύλου ή φλαμουριάς. Το βιβλίο ρόλος και ο κώδικας είναι οι σημαντικότερες μορφές βιβλίου, που λειτούργησαν όμως ανταγωνιστικά μεταξύ τους. Σπουδαίο ρόλο στην διάδοση του βιβλίου έπαιξαν οι αντιγραφείς, ίδιοι ή κατ' ανάθεση ανάλογα με τις προσωπικές επιδιώξεις. Θα αναφερθούν οι κλοπές, οι καταστροφές όπως και το βιβλίο ως δώρο στην αρχαιότητα. Πλεονεκτήματα και πιθανά μειονεκτήματα του βιβλίου. Η σημαντική θέση των Βιβλιοθηκών, η αρχιτεκτονική των χώρων, η λειτουργία και η διοίκηση τους. Η ανάπτυξη της Τεχνολογίας που έφερε το e-book. Η αποδοχή από τους αναγνώστες, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα είναι επίσης μέρος της έρευνας.

Λέξεις – κλειδιά: βιβλίο, πολιτισμός, εκπαίδευση, αρχαιότητα

Abstract

The book in the culture of human life is one of the most important manifestations. The purpose of this work is to highlight the contribution of the book to the education and literacy of the peoples from antiquity to the present day. We have the alphabet, initially from the Phoenicians in the 12th century and then from the Greeks in the 9th century. So we have the first inscriptions and the original form of books with leaves of metal, wood or linden. The role book and the codex are the most important book forms, but they functioned in competition with each other. A great role in the dissemination of the book was played by the copyists, either themselves or by assignment depending on personal pursuits. Thefts, disasters as well as the book as a gift in antiquity will be mentioned. Advantages and possible disadvantages of the book. The important position of Libraries, the architecture of the spaces, their operation and administration. The development of Technology brought the e-book. The advantages and the disadvantages are part of this research.

Keywords: book, culture, education, antiquity

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος	XI
Abstract	XIII
Πίνακας περιεχομένων.....	XV
Πίνακας εικόνων.....	XVII
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	1
Εισαγωγή	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	3
2.1. Γέννηση Αλφαβήτου.....	3
2.2 Χρήση Αλφαβήτου	7
2.3 Βιβλίο μέσον εκπαίδευσης στην αρχαιότητα.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	10
ΥΛΙΚΑ ΓΡΑΦΗΣ	10
3.1 Ανόργανα υλικά γραφής	10
3.2 Οργανικά υλικά γραφής.....	11
3.3 Μέσον γραφής	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 4 ^ο	19
ΚΥΡΙΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ	19
4.1 Βιβλίο – Ρόλος.....	19
4.2 Παλίμψηστος Κώδικας του Αρχιμήδη.....	20
4.3 Ο Κώδικας	21
4.4 Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα Βιβλίου ρόλου και Κώδικα	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο	25
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΖΟΜΕΝΑ ΜΕ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ	25
5.2 Αντιγραφικά Κέντρα.....	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο	29
ΠΡΟΩΘΗΣΗ – ΔΙΑΦΗΜΙΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ	29
6.1 Προώθηση στην Αρχαιότητα	29
6.2 Συγγραφείς Διαφημιστές.....	29
6.3 Πνευματικά δικαιώματα	31
6.4 Χρήσεις Βιβλίου	31
6.5 Κλοπές – καταστροφές Βιβλίων	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο	33
ΕΦΕΥΡΕΣΗ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΩΣ ΜΕΓΙΣΤΟ ΜΕΣΟ ΔΙΑΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ	33
7.1 Εφεύρεση της Τυπογραφίας.....	33

7.2 Διάδοση του Βιβλίου	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8°	41
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ	41
8.1 Βιβλιοθήκη Αλεξανδρείας	42
8.2 Επιφανείς Βιβλιοθήκες	47
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9°	51
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ & ΧΑΡΤΙΟΥ	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10°	55
ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ - ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ	55
10.1 Πλεονεκτήματα.....	55
10.2 Μειονεκτήματα του Βιβλίου.....	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11°	59
ΟΘΟΝΗ ή ΧΑΡΤΙ	59
11.1 e-books vs έντυπα βιβλία.....	59
11.2 Ψηφιακή Βιβλιοθήκη.....	61
11.3 Υπέρ και κατά του e-book έναντι του έντυπου βιβλίου.....	61
Είπαν για το βιβλίο.....	63
12. Βιβλιογραφία	65

Πίνακας εικόνων

Εικόνα 1. Κύλινδρος του Δούρη: αγγείο Εικόνες από σχολική ζωή	5
Εικόνα 2. Θραύσματα οστράκων για τον εξοστρακισμό.....	6
Εικόνα 3. Φυτό Πάπυρος.....	12
Εικόνα 4. Κονδύλια γραφής και Πένες από μπρούντζο.....	13
Εικόνα 5. Παλίμψηστο του Εφραίμ του Σύρου (Εθνική Βιβλιοθήκη Γαλλίας)	15
Εικόνα 6. Χρήση φτερού γραφής και μελάνι.....	17
Εικόνα 7. Παλίμψηστος Κώδικας του Αρχιμήδη	21
Εικόνα 8. Κώδικας του 13ου Αιώνα με το μονόγραμμα των Παλαιολόγων.	23
Εικόνα 9. Εκδόσεις εποχής	34
Εικόνα 10. Αναβίωση της Βιβλιοθήκης της Αλεξανδρείας	43
Εικόνα 11. Βιβλιοθήκη της Αλεξανδρείας.....	44
Εικόνα 12. Σύγχρονη Βιβλιοθήκη της Αλεξανδρείας	45
Εικόνα 13. Εξωτ. Χώροι Σύγχρονης Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας	46
Εικόνα 14. Εξωτ. Χώροι Σύγχρονης Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας	46
Εικόνα 15. Βιβλιοθήκη Πράγας.....	49
Εικόνα 16. Κείμενο μετά από επεμβάσεις αποκατάστασης.....	52
Εικόνα 17. Ποσοστό αναγνωστών ανά κατηγορία βιβλίου παγκόσμια.....	60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Εισαγωγή

Libri culin a gloriae, vitae piper!!
τα βιβλία είναι το μαγειρείο της δόξας,
το πιπέρι της ζωής...

Προσεγγίζοντας τον όρο “βιβλίο”, γίνεται αντιληπτό ότι αυτό είναι αποτέλεσμα και έκφραση μιας ποικιλίας διεργασιών και αλληλεπιδράσεων πνευματικών, τεχνικών και οικονομικών. Από την άποψη αυτή το βιβλίο, ως πνευματικό δημιούργημα, μέσο πνευματικής επικοινωνίας, αποτέλεσμα και όργανο παιδείας, είναι άμεσα εξαρτημένο, σε ότι αφορά την παραγωγή, την διαμόρφωση, αλλά και τον ρόλο του από τις τεχνικές και οικονομικές συνθήκες μέσα στις οποίες θα λειτουργήσει. Το βιβλίο στον πολιτισμό της ζωής του ανθρώπου είναι από τις σημαντικότερες εκδηλώσεις. Η παρούσα εργασία σκοπό έχει να αναδείξει την συμβολή του βιβλίου στην εκπαίδευση και στην παιδεία των λαών από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Η περιπέτεια του βιβλίου έχει αρχίσει πολύ πριν ο Γουτεμβέργιος αλλάξει όλη τη ροή του σύγχρονου πολιτισμού με την τυπογραφία και με τη σύγχρονη μορφή του βιβλίου που βαστάει πέντε αιώνες τώρα. Η γραφή, θα απελευθερώσει τη σκέψη του ανθρώπου. Όλα τα προσιτά υλικά (πλακίδια, τοίχοι, ξύλο, λινάρι, ύφασμα, πάπυρος, μέταλλα, δέρμα ζώων και ειδικά η περγαμινή) θα δεχθούν τους ατέλειωτους χείμαρρους της πνευματικότητάς μας και θα γίνουν οι πρώτοι μάρτυρες του ταξιδιού του εξανθρωπισμού του ανθρώπου.

Από την αρχαιότητα έως και σήμερα, πολλοί άνθρωποι είχαν στενή και εντελώς προσωπική σχέση με το βιβλίο είτε ως κάτοχοι είτε ως δημιουργοί δικών τους έργων. Ο Κικέρων θέλοντας να δείξει την αξία που έχουν στην ζωή του τα ονομάζει “προσωπικούς του φίλους” , στους οποίους δίνει λογαριασμό. Ο ρήτορας Λιβάνιος εξέφρασε την ευτυχία του όταν φίλος του, του μετέφερε τεράστιες ποσότητες βιβλίων, έναν πλούτο, που πάντα λαχταρούσε. Κάποτε, όπως αναφέρει ο ρήτορας, έπεσε σε βαθιά θλίψη, όταν του έκλεψαν το έργο του Θουκυδίδη. Η χαρά του ήταν απερίγραπτη όταν του το έφεραν πίσω. Ο Μέγας Αλέξανδρος,

όπως αναφέρεται, είχε κάτω από το μαξιλάρι του την Ιλιάδα του Ομήρου, όπως την είχε επεξεργαστεί γι' αυτόν ο δάσκαλος του ο Αριστοτέλης. Ο Ηράκλειτος προσέφερε στην Άρτεμη της Εφέσου το σύγγραμμα του “Περί Φύσεως” ενώ ο Βιργίλιος, θέλησε να κάψει την “Αινειάδα” του, διότι θεωρούσε ότι το αυτό το έργο του δεν ήταν ιδιαίτερα επεξεργασμένο. Ευτυχώς ο φίλος του Λεύκιος Βάριος Ρούφος αρνήθηκε να εκτελέσει την επιθυμία του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

2.1. Γέννηση Αλφαβήτου

Πως ήταν τα πρώτα βιβλία όμως, ποιο ήταν το σχήμα τους, ποιοί είχαν την τύχη να τα χρησιμοποιήσουν, ήταν προσιτά από πλευράς τιμής σε όλες τις κοινωνικές τάξεις; Θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε σε όλα αυτά τα ερωτήματα και προχωρώντας στους αιώνες, που μεσολάβησαν μέχρι την σημερινή τους μορφή, πως προωθήθηκαν είτε στην αρχαιότητα, είτε στα χρόνια του Μεσαίωνα για την Ευρώπη, την συμβολή τους στα χρόνια της Αναγέννησης ή για την Ελλάδα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Η «γραφή πλέον θα δημιουργήσει τον σύγχρονο άνθρωπο και όχι ο άνθρωπος τη γραφή» και στη συνέχεια θα συνδράμει στον εξανθρωπισμό του ανθρώπου (humanization), αφού πρώτα πολύ παλιότερα η χρήση των εργαλείων θα αποσπάσει το είδος **Homo sapiens** από τη ζώδη κατάσταση και θα του ανοίξει τους πρώτους δρόμους της ανθρωποποίησης (hominisation).

Κατά τον Ηρόδοτο, λοιπόν, οι Φοίνικες που μαζί με τον Κάδμο είχαν πορευτεί προς την Ελλάδα, με την εγκατάστασή τους έφεραν πολλές επιστήμες και τέχνες, ανάμεσα στα άλλα και την γραφή. Στην αρχή οι Κάδμοι χρησιμοποίησαν τα ίδια ψηφία, όπως όλοι οι άλλοι Φοίνικες. Αργότερα, και με την πάροδο του χρόνου άλλαξαν και την μορφή των ψηφίων. Πρώτα οι Ίωνες παρέλαβαν από τους Φοίνικες τα γράμματα και χρησιμοποιώντας τα, τα άλλαξαν λίγο και τα ονόμασαν Φοινικικά γράμματα, πράγμα αρκετά δίκαιο. Πίνακες με τα γράμματα αυτά βρέθηκαν στην Θήβα της Βοιωτίας. Όταν παρέλαβαν οι Έλληνες αυτό το φοινικικό αλφάβητο, και επειδή είχε αρκετές ομοιότητες με τις πιο παλιές ελληνικές γραφές, το προσάρμοσαν στην τότε ελληνική γλώσσα. Ο Γερμανός Φιλόσοφος Adolf Kirchhoff το 1863, δημοσίευσε έναν χάρτη της εξάπλωσης του τότε ανατολικού ελληνικού αλφαβήτου.

Ολόκληρη αυτή η διαδικασία και βάση των γραπτών μνημείων επικράτησε περίπου από τον 7^ο αιώνα έως τον 9^ο αιώνα. Εκατό χρόνια μετά, οι Ετρούσκοι έχουν παραλάβει πια από τους Έλληνες αυτό το εκπληκτικό μέσο, τη γραφή. Τα ταξίδια, οι εμπορικές επαφές, έφεραν σε συνδυασμό με τον πλούτο, συνήθειες Ανατολίτικες μαζί με τον πολυτελή τρόπο ζωής και την χρήση της γραφής, την γνώση δηλαδή και τον χειρισμό της. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι στην Marsiliana D'Albegnia της Νότιας Τοσκάνης, ανάμεσα στα πολύτιμα κτερίσματα του πλούσιου τάφου Ηγεμόνα της περιοχής, βρέθηκε πινάκιο γραφής από ελεφαντόδοντο. Παίρνοντας οι Ετρούσκοι την γραφή από τους Έλληνες, την προσάρμοσαν και αυτοί στην

δική τους γλώσσα, δίνοντας την ευκαιρία να την παραλλάξουν και οι υπόλοιποι λαοί της Ιταλίας. Όμως για το ξεκίνημα του λατινικού αλφαβήτου, βλέπουμε ότι παραλήφθηκε σχεδόν ταυτόχρονα με το Ετρουσκικό. Όπως ήταν φυσικό και οι Λατίνοι προσάρμοσαν και εξέλιξαν τον δικό τους τρόπο γραφής.

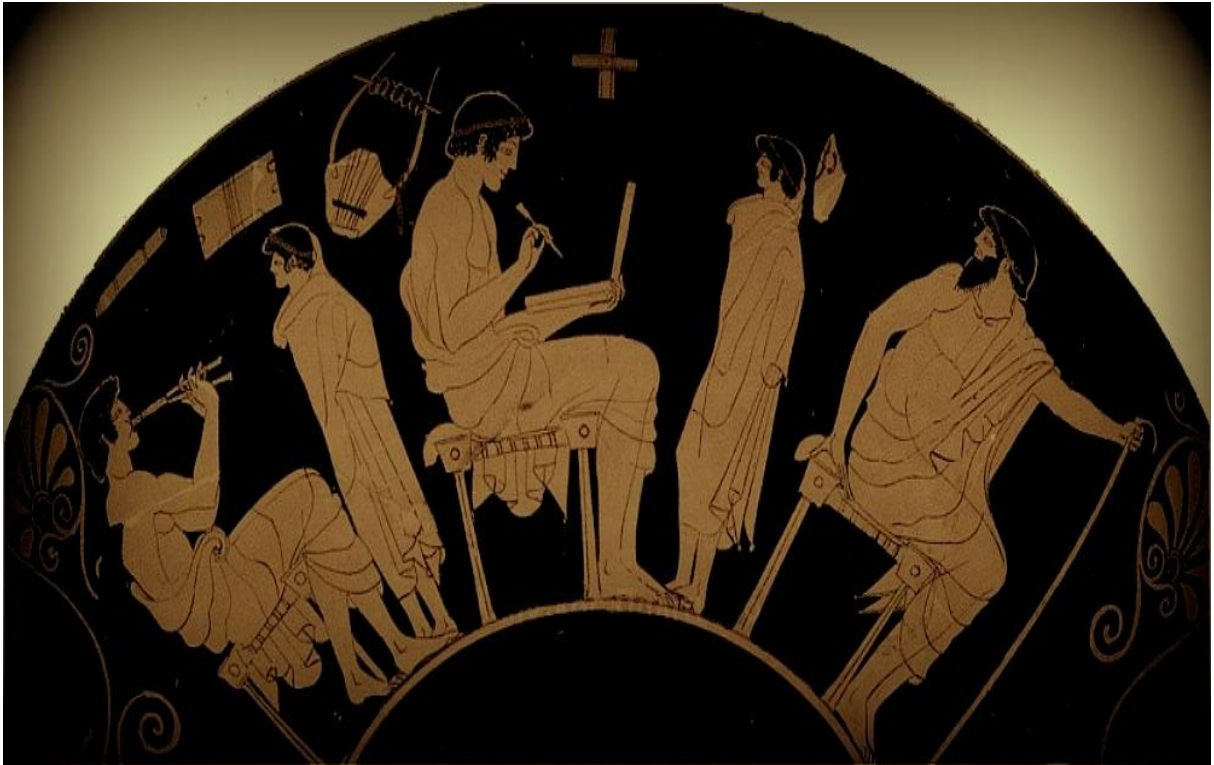
Ξεκινώντας λοιπόν από τις πρώτες επιγραφές, που ήταν αρχικά νομικά κείμενα ή επιγραφές σε ταφικά μνημεία, αντιλαμβανόμαστε ότι τα κείμενα αυτά διαβάζονταν και ήταν κατανοητά, καταρχάς από λίγους, αργότερα όμως και με το πέρασμα του χρόνου υπήρχε η δυνατότητα να διαβαστούν από πολλούς.

Οι ανασκαφές δίνουν μια εικόνα της πρώτης γραφής σε όστρακα που έφεραν υπογραφή του καλλιτέχνη ή και τα επιστόλια, τα σημερινά post-it.

Βλέπουμε στο γιγαντιαίο άγαλμα του Ραμσή ΙΙ στο Abu Simbel, ονόματα Ελλήνων μισθοφόρων, που ακολούθησαν τον βασιλιά στην εκστρατεία του κατά της Αιθιοπίας. Από τα λίγα παραδείγματα που υπάρχουν, γίνεται αντιληπτό ότι η γραφή είχε ξεκινήσει και εξαπλώθηκε σε όλες τις κοινωνικές τάξεις από τον 7^ο και 6^ο αιώνα π.Χ. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι σίγουρα υπήρχε και διαδικασία της πρώτης διδασκαλίας χωρίς όμως με βεβαιότητα να μπορούμε να μιλήσουμε για την πρώτη μορφή σχολείου αλλά μάλλον για ατομική διδασκαλία ή κατ'οίκον.

Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ηρόδοτος για την ύπαρξη στοιχειώδους σχολείου στην Χίο, όπου κατά την διάρκεια ναυμαχίας γκρεμίστηκε η στέγη ενός διδακτηρίου και σκότωσε 119 παιδιά. Κατά τον ιστορικό Πausanias, ο πυγμαχός Κλεομήδης, επειδή δεν του αναγνωρίστηκε η νίκη, κατά την διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων, γκρέμισε στην πατρίδα του Αστυπάλεια, κολώνα από το 'διδασκαλείο' και με το γκρέμισμα του κτηρίου της εποχής σκότωσε 60 παιδιά. Ιδιαίτερα θα πρέπει να επισημανθεί και ο ρόλος της μητέρας στην εκμάθηση της γραφής και της γλώσσας στα παιδιά. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ηρόδοτος, ότι η σύζυγος του Βασιλιά των Σκυθών, αν και έμενε στο βαρβαρικό περιβάλλον της Νότιας Ρωσίας δίδασκε τον γιο της να μιλάει και να γράφει Ελληνικά, διότι και η ίδια είχε Ελληνική καταγωγή.

Τα παραδείγματα λοιπόν των ιστορικών είναι πολλά και αποδεικνύουν την ύπαρξη υποτυπωδών σχολείων. Επίσης, επιγραφές και εικόνες σε διάφορα αγγεία δείχνουν περιβάλλοντα σχολικής ζωής όπως η κύλικα του Δούρη, που βρίσκεται στο Βερολίνο (εικόνα 1).

Εικόνα 1. Κύλινδρος του Δούρη: αγγείο Εικόνες από σχολική ζωή

Απόδειξη όλων αυτών, οι διασωθείσες αγγειογραφίες με θέμα την σχολική ζωή. Μέσα από τα έργα των τριών μεγάλων τραγικών ποιητών απεικονίζεται η χρήση της γραφής. Ο Ευριπίδης στην 'Ιφιγένεια' καταφέρνει να δείξει την μορφή των επιμέρους γραμμάτων, χρησιμοποιώντας στη σκηνή έναν απαίδευτο βοσκό.

Στον Αισχύλο, η θεά 'Δίκη' γράφει σε πλάκα γραφής του Δία τα πλημμελήματα των ανθρώπων.

Ο Σοφοκλής αναφέρει Αχαιό Ηγεμόνα, πριν την εκστρατεία εναντίον της Τροίας, να ελέγχει μέσω γραπτού κειμένου κατά πόσον είναι όλοι στις θέσεις τους, σύμφωνα με τους όρκους τους.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πόσο μέσα από τα θεατρικά τους έργα ειρωνεύονται και οι τρεις τον αναλφάβητο, τον αγράμματο, ως 'σπάνιο τύπο'.

Στον χώρο των τραγικών υπάρχει και ο Αριστοφάνης που στα έργα του 'Ιππείς' 'Βάτραχοι' 'Ειρήνη' 'Ορνιθες' αναφέρεται σχετικά με την διαδεδομένη χρήση της γραφής και το πόσο απαραίτητη υπήρξε τουλάχιστον στην καθημερινότητα, είτε για να μπορούν να διαβάσουν τους χρησμούς από τα μαντεία είτε τις ανακοινώσεις για πρόσκληση συμμετοχής σε πόλεμο. Στους 'Βατράχους' αναφέρεται: 'και βιβλίο κρατά ο καθένας και εννοεί το καθετί'.

Ένα νέο επάγγελμα ξεφυτρώνει για την εποχή ‘οι βιβλιοπώλες’ που όμως δεν ξεχωρίζει, διότι μπαίνουν στο ίδιο καζάνι βιβλιοπώλες, λαχανοπώλες, ιχθυοπώλες και λοιπά επαγγέλματα. Ξεκάθαρα όμως φαίνεται και μέσα από τον Αριστοφάνη, ότι καθείς διαβάζει για τον εαυτό του και ότι διαβάζονται ακόμη και θεατρικά έργα που θα έπρεπε να γίνονται γνωστά μόνον από σκηνής. Το γεγονός έχει απεικονιστεί στα αγγεία του 8^{ου} του 5^{ου} αιώνα, προσφιλές εικαστικό θέμα της εποχής. Σε αυτά τα αγγεία βέβαια, βλέπουμε και συντροφίες που ασχολούνται με την ανάγνωση, συνοδεία μουσικών οργάνων, όχι μόνον των ανδρών αλλά και νεαρών γυναικών ή κοριτσιών από ‘επιφανή’ σπίτια.

Στη καθημερινότητα όμως της Αθηναϊκής Δημοκρατίας δεν είναι δυνατόν να μην προστεθεί και μια άλλη διάσταση, αυτή του οστρακισμού. Μετά την δυναστεία των Πεισιστρατιδών, η νέα Αθηναϊκή Δημοκρατία εισήγαγε στα πλαίσια της Δημοκρατικής διαδικασίας τον οστρακισμό, βάσει του οποίου Πολιτικός, για τον οποίο υπήρχε η υπόνοια της κατάχρησης αν εμφανιζόταν το όνομά του επάνω σε ‘ψηφίδα’ από θραύσμα οστράκου πάνω από 6.000 φορές, τότε υποχρεούται να φύγει από την πόλη για περίπου 10 χρόνια (εικόνα 2). Άλλοτε δίκαιη και άλλοτε άδικη περίπτωση, όπως στην περίπτωση του Αριστείδη. Αν λοιπόν ήταν όλοι αναλφάβητοι, δεν θα είχε και κανένα νόημα ο οστρακισμός. Καθίσταται λοιπόν ξεκάθαρο ότι οι άνθρωποι στα κέντρα του αρχαίου ελληνικού κόσμου γνώριζαν γραφή και ανάγνωση και ο αγράμματος ήταν μάλλον η εξαίρεση. Αγράμματοι για την εποχή τους εθεωρούντο οι Αιγύπτιοι από τους Ρωμαίους και τους Έλληνες επειδή οι περισσότεροι από αυτούς δεν γνώριζαν γραφή και ανάγνωση. Λόγω της δυσκολίας της χρήσης των πάμπολλων χαρακτήρων, διάβαζαν και έγραφαν πολύ αργά διότι η συναναστροφή τους με τα κείμενα ήταν σπάνια.

Εικόνα 2. Θραύσματα οστράκων για τον εξοστρακισμό.

Ασφαλώς «βραδέως» γράφοντες δεν υπήρχαν μόνον στην Αίγυπτο, αλλά και στην κλασική Αθήνα. Τα όρια δε μεταξύ των αναλφάβητων, των ‘κοπιαστικά’ γραφόντων και των τελείως εγκρατών της γραφής είναι μάλλον δυσδιάκριτα.

Στο λατινόφωνο τμήμα του αρχαίου κόσμου, αποδεικνύεται από τα ορνιθοσκαλίσματα επάνω στα αγγεία, καθώς και από το πλήθος των δημόσιων και ιδιωτικών επιγραφών ότι τουλάχιστον στην Ρώμη και τα άλλα μεγαλοαστικά κέντρα, το γράψιμο και το διάβασμα ήταν αυτονόητες ικανότητες για τους περισσότερους βοηθώντας έτσι την καθημερινότητά τους.

Βέβαια η σχέση τους με την ποίηση και την λογοτεχνία δεν ήταν και η καλύτερη.

2.2 Χρήση Αλφαβήτου

Ιδιαίτερη μνεία για σχολείο για κορίτσια καθώς και για δασκάλους στοιχειώδους εκπαίδευσης κάνει ο Λίβιος. Μαθαίνουμε για πρώτη φορά και για ιδιωτικό σχολείο, ιδρυτής του δε ο απελεύθερος Σπούριος Καλβίλιος. Βέβαια εδώ έχουμε έναν ιδιαίτερο τρόπο αμοιβής γι’ αυτό το σχολείο, σύμφωνα με τον Πλούταρχο. Οι Ρωμαίοι εκπαίδευαν τους γιούς τους με την Ετρουσκική Γραμματεία και για τις ανώτερες σπουδές τους στην ΚΑΙΡΗ. Δεν υπάρχει βέβαια κάτι που να το αποδεικνύει έμπρακτα μέσω κάποιας γραμματειακής πηγής.

Ενδιαφέρον λοιπόν παρουσιάζει και ο τρόπος εκπαίδευσης αλλά πολύ περισσότερο το μέσον. Έπρεπε λοιπόν ο ηλικίας 6-7 ετών εκπαιδευόμενος να μάθει πρώτα τα ονόματα των γραμμάτων και στη συνέχεια να τα απαγγέλει. Ανάλογα με την κοινωνική του τάξη, οι γονείς χρησιμοποιούσαν παιδιά σκλάβων όπως ο Ηρώδης ο Αττικός, προκειμένου ο γιός του να μάθει να απαγγέλει τα γράμματα. Οι λιγότερο εύποροι γονείς έδιναν στα παιδιά τους γράμματα από ξύλο ή ελεφαντόδοντο και με αυτόν τον τρόπο έπαιζαν και έγραφαν. Οι φτωχότεροι αναγκάζονταν να χρησιμοποιούν πήλινα κομμάτια. Στην Αθήνα βρέθηκαν πλάκες γραφής των μαθητών από σχιστόλιθο.

Στην βασική εκπαίδευση ο δάσκαλος χάραζε σε πίνακα με κέρινη επίστρωση τα γράμματα του αλφαβήτου. Ο μαθητής ακολουθούσε το χάραγμα αυτό, ώσπου να ολοκληρώσει με επιτυχία την γραφή του κάθε γράμματος.

Αφού μάθαιναν τα γράμματα, έμπαιναν στην διαδικασία του συλλαβισμού και στην δημιουργία λέξεων. Μετά τις λέξεις και σε επόμενη βαθμίδα εκπαίδευσης, ο δάσκαλος συνέτασσε γνωμικά. Ο μαθητής λοιπόν έπρεπε στις ήδη χαραγμένες γραμμές να αντιγράψει. Η πλάκα λοιπόν δείχνει ότι για αιώνες δεν άλλαξε ο τρόπος εκπαίδευσης.

Με το πέρασμα των χρόνων λοιπόν και την αλλαγή της βαθμίδας της εκπαίδευσης, οι μαθητές συμπλήρωναν την εκπαίδευσή τους με κείμενα διαφόρων ποιητών και πεζογράφων. Πρώτα ο Όμηρος, έπειτα ο Ευριπίδης και ο Μένανδρος καθώς και κλασικοί ρήτορες όπως ο Δημοσθένης, ο Υπερείδης και ο Ισοκράτης.

2.3 Βιβλίο μέσον εκπαίδευσης στην αρχαιότητα

Συνέπεια των κατακτήσεων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, πολλά τμήματα της επικράτειας έχουν γίνει πολιτικά και πολιτισμικά κέντρα, με αποτέλεσμα να έχουν δημιουργηθεί Γυμνάσια στα αστικά κέντρα. Εδώ πλέον διδάσκει ο ‘γραμματικός’ και την διδακτέα ύλη αποτελούν πλέον έργα μεγάλων ποιητών και συγγραφέων και όχι πια μόνον προφορικά. Το μέσον διδασκαλίας πλέον δεν είναι οι ξύλινες πλάκες αλλά σχεδόν πάντα ο Πάπυρος και σχεδόν ποτέ καινούργιοι ρόλοι, αλλά το πίσω μέρος από παλαιότερη γραφική ύλη. Την βάση και τον κανόνα αποτελούσε για όλα ο εκλεκτός ‘κύκλος’ των κλασσικών με πρωτεύουσα θέση να έχει ο ‘Όμηρος’, κατόπιν οι τραγικοί ποιητές, κυρίως ο Ευριπίδης, κωμωδιογράφοι όπως ο Αριστοφάνης και ο Μένανδρος, καθώς επίσης και ρήτορες όπως ο Δημοσθένης. Αυτή κατά βάση ήταν η διδακτέα ύλη, που μέσα από τα μεσαιωνικά χειρόγραφα διασώζεται μέχρι σήμερα. Η συλλογή λοιπόν αυτής της ύλης, δημιουργεί την ανάγκη ύπαρξης βιβλιοθηκών στα Γυμνάσια, υλικό των οποίων οι μαθητές χρησιμοποιούσαν. Αργότερα στην Αθηναϊκή δημοκρατία θα φυσήξει ο αέρας της μάθησης για τους πολίτες και αυτή η δυναμική της μαζικοποίησης των μορφωτικών αγαθών θα ξανασυμβεί αρκετά αργότερα στην Αναγέννηση. Ο **Πλάτων** θα τοποθετηθεί υπέρ του γραπτού λόγου και του βιβλίου και σε αναφορά του, για την εκπαίδευση των νέων, στους ‘*Νόμους*’ θα αναφέρει ότι *«το παιδί στην Νέα Πολιτεία πρέπει να διδάσκεται γράμματα πρώτα και έπειτα μουσική, πρέπει να αρχίσει να γράφει και να διαβάζει σε ηλικία δέκα ετών και τρία χρόνια σκληρής μελέτης θα είναι αρκετά»*.

Η μέθοδος της εκπαίδευσης βέβαια ήτο αντίγραφο των ελληνικών Ανώτερων σχολείων μόνο που αντί της ελληνικής ποίησης και γραμματείας, οι σπουδαστές εδίδασκοντο την λατινική. Έλληνας απελεύθερος ήτο και ο εισηγητής της ‘Αινιάδας’ του Βιργίλιου στην εκπαίδευση. Όλοι οι δάσκαλοι της εποχής ήταν δίγλωσσοι και ήταν πάντοτε ελληνικής καταγωγής. Συνήθεια των επιφανών ρωμαίων ήταν και η απασχόληση στη θέση των Γραμματέων, αναγνωστών ή βιβλιοθηκάρων.

Οι **Σοφιστές**, οι συνεχιστές των Ραψωδών, θα γίνουν οι καλύτεροι σύμμαχοι του βιβλίου, αφού αυτό θα αποτελέσει βασικό εργαλείο της διδασκαλίας τους και της ευρύτερης επαγγελματικής τους δραστηριότητας, ο δε **Πρωταγόρας** θα εκφράσει πιο αυθεντικά το νέο ρεύμα της ανάγνωσης και του βιβλίου. Η δημόσια ανάγνωση ενός έργου του, ωστόσο, θα

προκαλέσει αντιδράσεις, και σύμφωνα με το **Διογένη Λαέρτιο**, θα εξορισθεί και τα βιβλία του θα καούν! Καταγράφονται για πρώτη φορά εδώ διώξεις με σημείο αναφοράς το βιβλίο. Το ‘καινούργιο’ για να γεννηθεί, θα συγκρουσθεί με το ‘παλιό’. Η δυναμική των νέων εξελίξεων είναι εντυπωσιακή και η Αθήνα έως τα τέλη του 4^{ου} π.Χ. αιώνα θα είναι η πρωτεύουσα του ελληνικού βιβλίου. Σύμφωνα δε με σχετικές μαρτυρίες από τα μέσα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, πολλοί Αθηναίοι έχουν και μια ιδιωτική βιβλιοθήκη! Η πνευματική ζωή γνωρίζει ημέρες δόξας και ο **Περικλής** θα αποκαλέσει στον ‘Επιτάφιο’ την Αθήνα, ‘Ελλάδος σχολείον’.

Στο ‘**Αιδασκαλείον**’ των Ελλήνων και αργότερα στο ‘**Ludus litterarum**’ των Ρωμαίων, η οργανωμένη σχολική λειτουργία φέρνει σε κεντρική θέση το βιβλίο και αυτή τη θέση θα την κρατήσει μέχρι σήμερα. Υπάρχει άραγε άλλο ‘εργαλείο’ που να συνδέθηκε τόσο στενά με τη ζωή του ανθρώπου, με την ουσία του πολιτισμού του όσο το βιβλίο; Αργότερα θα δημιουργηθεί η πιο ονομαστή βιβλιοθήκη της αρχαιότητας στο Μουσείον της Αλεξάνδρειας (295 π.Χ.). Ο Πτολεμαίος ο Φιλάделφος μάλιστα θα βάλει ως φιλοδοξία του να συγκεντρώσει όλα τα πνευματικά έργα όλων των λαών, όλων των εποχών μεταφρασμένα στην κυρίαρχη γλώσσα αυτής της περιόδου, την ελληνική. Σε αντίθεση με ότι συνέβαινε στη Δύση, η Ελληνική Ανατολή δεν θεωρούσε άξια λόγου την Λατινική Γραμματεία ούτε επίσης και άξια μάθησης. Η συνήθεια αυτή άλλαξε επί αυτοκράτορα Διοκλητιανού, οπότε το κράτος επέβαλε τα λατινικά ως επίσημη γλώσσα.

Απόδειξη της προσπάθειας αυτής, διάφοροι πάπυροι που βρέθηκαν με οδηγίες για την εκμάθηση των λατινικών. Βρέθηκαν επίσης και πάπυροι με ιστορίες και κείμενα κλασσικών έργων του Βιργίλιου και του Κικέρωνα, δίγλωσσοι.

Σπουδές των Επιστημών Δικαίου, ή της Ιατρικής άνθισαν την εποχή εκείνη. Κατά τον 5^ο αιώνα μεγάλη σημασία δίνεται στην ρητορική με τον πλέον γνωστό ρήτορα, τον Γοργία. Η σπουδή της ρητορικής κατευθύνεται κυρίως προς τα συγγράμματα επιφανών ρητόρων όπως του Γοργία, του Αντιφώντα ή του Ισοκράτη. Έχει διασωθεί πλήθος κειμένων σε πάπυρο ή και σε άλλα παρόμοια υλικά. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η ικανότητα γραφής και ανάγνωσης ήταν προσιτή στον καθένα. Συμπεραίνεται λοιπόν ότι, Έλληνες και Ρωμαίοι μπορούσαν να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, γεγονός το οποίο δεν ήταν αποδεκτό από τους Αιγύπτιους που διατηρούσαν την συγκεκριμένη ικανότητα ως ‘ΚΡΥΦΗ ΤΕΧΝΗ’.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΥΛΙΚΑ ΓΡΑΦΗΣ

Σήμερα θεωρούμε αυτονόητο να χρησιμοποιούμε το χαρτί, προκειμένου να αποτυπώσουμε έγγραφα, επιστολές, συγγραφική δουλειά και γενικότερα υλικό εκπαίδευσης. Τι χρησιμοποιούσαν όμως στην αρχαιότητα και στους μετέπειτα χρόνους;

Ο Ουλπιανός μέγας νομομαθής της εποχής των αυτοκρατόρων όριζε χαρακτηριστικά: “Για τα επίσημα έγγραφα διαθήκης πρέπει να θεωρούμε ως έγκυρο κάθε υλικό, είτε πρόκειται για έγγραφα από ξύλο ή από οποιοδήποτε άλλο υλικό, είτε γραμμένο σε πάπυρο, σε περγαμηνή ή σε δέρμα οποιουδήποτε ζώου, όλα είναι έγκυρα έγγραφα”. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο φιλόσοφος Διογένης στην μικρασιατική πόλη Οινόανδα κατά τον 2^ο αιώνα έβαζε και χάραζαν επάνω στον τοίχο μιας στοάς σαράντα μέτρων περίπου, μεγάλα κομμάτια από τις πραγματείες του προκειμένου να διδάξει τους συμπολίτες του την επικούρεια θεωρία.

Πρέπει λοιπόν να καθοριστούν και να ταξινομηθούν τα διάφορα υλικά.

3.1 Ανόργανα υλικά γραφής

Ένα πρώτο πολύ απλό υλικό γραφής αποτελούσαν τα θραύσματα από πήλινα αγγεία, ένα υλικό άνευ δαπάνης. Χρησιμοποιούσαν αυτό το υλικό για έκδοση αποδείξεων, βεβαιώσεων, μαθητικών ασκήσεων ή επιστολών. Χάρασσαν επάνω σ’ αυτό το υλικό γραφής σε σινική μελάνη. Ακόμη πιο πρωτόγονο υλικό οι πέτρες. Γραμμένο υλικό βρέθηκε στην Αίγυπτο. Συνήθεια της εποχής ήταν το γράψιμο σε τοίχους σπιτιών και αυτός ήταν επίσης ο λόγος του αχνού ασβεστόματος για να κρατάει διάφορα γραψίματα. Στην καθημερινότητα τους οι Ρωμαίοι χρησιμοποιούσαν τους τοίχους για να κρατούν σημειώσεις για το νοικοκυριό της οικογένειας, για γραφή σκέψεων, για λογοτεχνικές σημειώσεις ή προσωπικά σημειωματάρια. Σπουδαία κατηγορία υλικών γραφής αποτελούσαν τα μέταλλα και συγκεκριμένα του ορείχαλκου με επόμενη επιλογή τον μόλυβδο, που είναι μαλακότερο μέταλλο. Πάλι όμως και αυτό το υλικό, το χρησιμοποιούσαν για συγκεκριμένο λόγο, τον αναθεματισμό. Έγραφαν λοιπόν επάνω στο μέταλλο αυτό το όνομα του προσώπου για το οποίο εύχονταν να πάθει κακό. Αυτά τα πλακίδια έμπαιναν σε ταφικά μνημεία ή θάβονταν και έτσι παραδίνονταν στις υποχθόνιες δυνάμεις. Σε μόλυβδο γράφονταν και οι ερωτήσεις για μαντεία, όπως το ιερό του Μαντείου της Δωδώνης. Έχουν βρεθεί σε ανασκαφές επιστολές σαν μικρό ρόλο από αυτό το υλικό.

Στα πλαστά ευρήματα μια ιουδαϊκής κοινότητας βρέθηκαν κρυμμένα σε σπήλαια κοντά στην πόλη Qumran, στη Νεκρά Θάλασσα, εκτός των ιερών εγγράφων σε δερμάτινους ή από πάπυρο ρόλους και δυο χάλκινοι ρόλοι σε Μυστική Εβραϊκή γλώσσα του 1^{ου} αιώνα μ.Χ. Η γραφή είναι σφυρηλατημένη. Τα πολύτιμα ευγενή μέταλλα, άργυρος και χρυσός δεν ήταν βέβαια καθημερινά υλικά γραφής παρόλα αυτά όμως έχουν βρεθεί πλακίδια με αναθέματα από άργυρο.

Κατά τον Πλούταρχο, η άγνωστη ποιήτρια, Αριστομάχη είχε αποθέσει στον θησαυρό των Σικυωνίων στους Δελφούς ως αφιέρωμα ένα χρυσό βιβλίο επειδή είχε αναδειχθεί νικήτρια στους αγώνες στα Ίσθμια, σε ποιητικό διαγωνισμό. Μπορεί να είχε το σχήμα του ρόλου, αλλά επειδή ήταν αφιέρωμα δεν θα ήταν για καθημερινή χρήση που ανοιγόταν συνέχεια.

3.2 Οργανικά υλικά γραφής

Μεταξύ των υλικών γραφής φυτικής προέλευσης, έρχεται πρώτο το ξύλο, που χρησιμοποιήθηκε μόνο για σύντομα κείμενα. Πλούσια ευρήματα προέρχονται από την Αίγυπτο. Το ότι συνέδεαν περισσότερες ξύλινες πινακίδες, αφού τρυπούσαν τη μια πλευρά και περνούσαν κορδόνι, φαίνεται από δυο ξύλινα βιβλία που βρέθηκαν στο Ismet el Ghareb το 1988. Το ένα από τα δυο περιείχε λογαριασμούς, το άλλο ήταν πυκνογραμμένο και στις δυο πλευρές, σαν κώδικας με ένα λογοτεχνικό κείμενο.

Στην Vindolanda της Βρετανίας αποκαλύφθηκαν ευρήματα που ενίσχυαν τις γνώσεις για το ξύλο της γραφικής ύλης.

Παράλληλα με τα ξύλινα δίπτυχα έχουμε και τα ακριβότερα από ελεφαντοστούν. Τα χρησιμοποιούσαν ως δώρο στους φιλοξενούμενους. Κατά το τέλος της αρχαιότητας έγινε έθιμο ώστε ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι με πρώτους τους ύπατους, κατά την ανάληψη του αξιώματός τους, να παίρνουν ως δώρα ελεφαντοδόντινα δίπτυχα με πολύτιμες γλυπτικές εργασίες. Από αυτά έχουν διασωθεί πολυάριθμα αντίτυπα, τα οποία κατά τον Μεσαίωνα χρησιμοποιήθηκαν ως πολυτελή καλύμματα βιβλίων.

Δεν επιβεβαιώνεται ότι τα φύλλα Φοινικιάς ή και Φλαμουριάς χρησιμοποιούνταν ως υλικό γραφής από Έλληνες και Ρωμαίους. Οι Αιγύπτιοι ακολουθούσαν άλλη πρακτική, χρησιμοποιώντας κλαδάκι σχίνου μασημένο στο κάτω άκρο σχηματίζοντας με αυτόν τον τρόπο λεπτό πινέλο ή πολλές φορές και φτερά πτηνών. Οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι κατασκεύαζαν τις γραφίδες τους με καλάμι. Παράλληλα με τις γραφίδες αυτές χρησιμοποιήθηκαν και οι ορειχάλκινες και κατά τον 6^ο μ.Χ.

Αντίθετα επιβεβαιώνεται ότι στις Ινδίες και την Ανατολική Ασία χρησιμοποιούνται ως υλικό γραφής τα φύλλα Φοινικιάς και Φλαμουριάς. Στην Ιταλία χρησιμοποιούσαν βιβλία από

λινάρι (libri lintei) για συγκεκριμένους λόγους (τελετουργικό για θυσία) καθώς επίσης και για την αναγραφή τελετουργικών κειμένων και επίσημων καταλόγων υπαλλήλων. Τα βιβλία από λινάρι πιθανότατα να χρησιμοποιούνται επειδή ακριβώς ο πάπυρος ήταν σε έλλειψη.

Περίοπτη θέση βέβαια ως υλικό γραφής έχει ο πάπυρος.

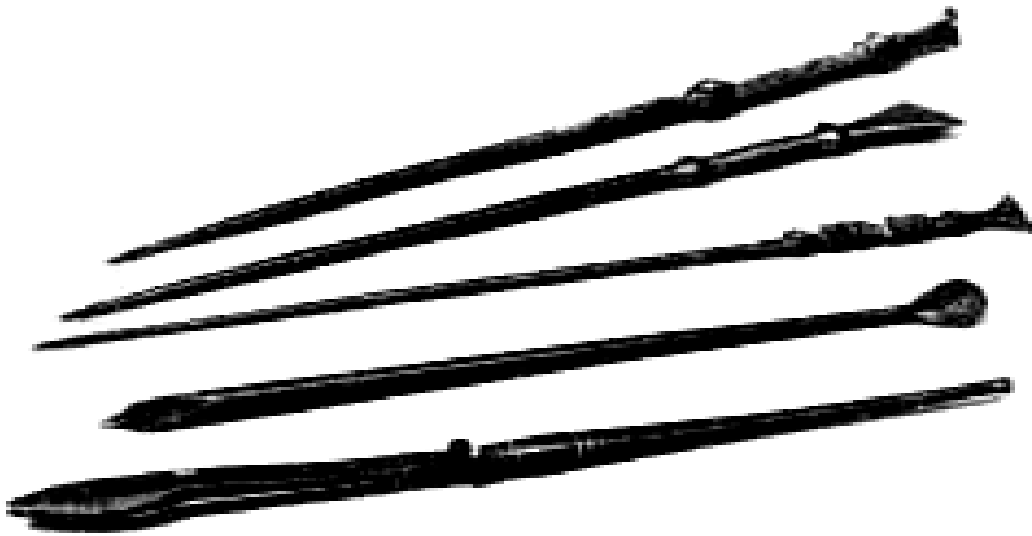
Ο **πάπυρος** (λατ. *papyrus*) ήταν κοινό υλικό γραφής σε ολόκληρη την κλασική Αρχαιότητα που κατασκευαζόταν από το φυτό **πάπυρος** (εικόνα 3). Ήταν πολύ σημαντικό στοιχείο για τους Ρωμαίους. Τα αρχαιότερα δείγματα παπύρου, με ιερογλυφική γραφή, χρονολογούνται από το 3.000 π.Χ., εικονίζονται όμως κύλινδροι από πάπυρο σε παραστάσεις αιγυπτιακών ναών που είναι ακόμη παλαιότερες. Αρχικά οι Έλληνες δεν έκαναν εισαγωγή παπύρου από την Αίγυπτο, αλλά τον αγόραζαν από τους Φοίνικες. Από εκεί, κατά την άποψη μερικών ερευνητών, προήλθε μια άλλη ονομασία του παπύρου, **η Βύβλος**, από την ομώνυμη πόλη της Φοινίκης και σημαντικό κέντρο εμπορίας παπύρου

Εικόνα 3. Φυτό Πάπυρος

Ο φλοιός του παπύρου, με σχετική κατεργασία, έδινε ένα είδος χαρτιού για γραφή. Ο πάπυρος αποτελούσε την πρώτη και κυριότερη ύλη πάνω στην οποία έγραφαν μ' ένα είδος μελάνης τα κείμενα, λόγω των πολλών ιδιοτήτων του. Η μελάνη (“το μέλαν”) κατασκευαζόταν από νερό, καπνιά και αραβική γόμμα. Οι γραφίδες ήταν κατασκευασμένες από καλάμι. Υπήρχαν όμως και γραφίδες από ορείχαλκο. (εικόνα 4). Τη μελάνη τη διατηρούσαν σε ειδικά δοχεία, τα “μελανοδοχεία” ή “πυξίδας”. Αρχικά οι γραφείς έγραφαν τοποθετώντας την επιφάνεια γραφής πάνω στον ένα μηρό, έχοντας βάλει το ένα σκέλος πάνω στο άλλο. Κατά τον 3^ο π.Χ αιώνα καθιερώθηκε το γράψιμο πάνω σε τραπέζι ή αναλόγιο. Το

σχήμα των βιβλίων ήταν κυλινδρικό και για το λόγο αυτό οι Αρχαίοι Έλληνες ονόμαζαν τον πάπυρο και κύλινδρο. Τα βιβλία τα τοποθετούσαν σε κυλινδρικές θήκες από ξύλο ή δέρμα, επειδή ο πάπυρος ήταν εύθραυστος.

17. Κωνδύλια γραφής και πένες από μπρούντζο. Έπιθ. Γλυπτικής Αρχαιολογικού Μουσείου.

Εικόνα 4. Κονδύλια γραφής και Πένες από μπρούντζο

Οι Έλληνες πρέπει να γνώριζαν τον πάπυρο ήδη από τον 7ο αιώνα π.Χ., αφού είχαν πολλές εμπορικές σχέσεις με την Αίγυπτο. Ωστόσο, ο Ηρόδοτος, που αναφέρει το φυτό στην ιστορία του, δεν αναφέρει τίποτε για τη χρήση του ως γραφική ύλη.

Αφού αναλύθηκε η χρήση του πάπυρου, θα πρέπει να εστιάσουμε και στην χρήση του δέρματος και της περγαμηνής.

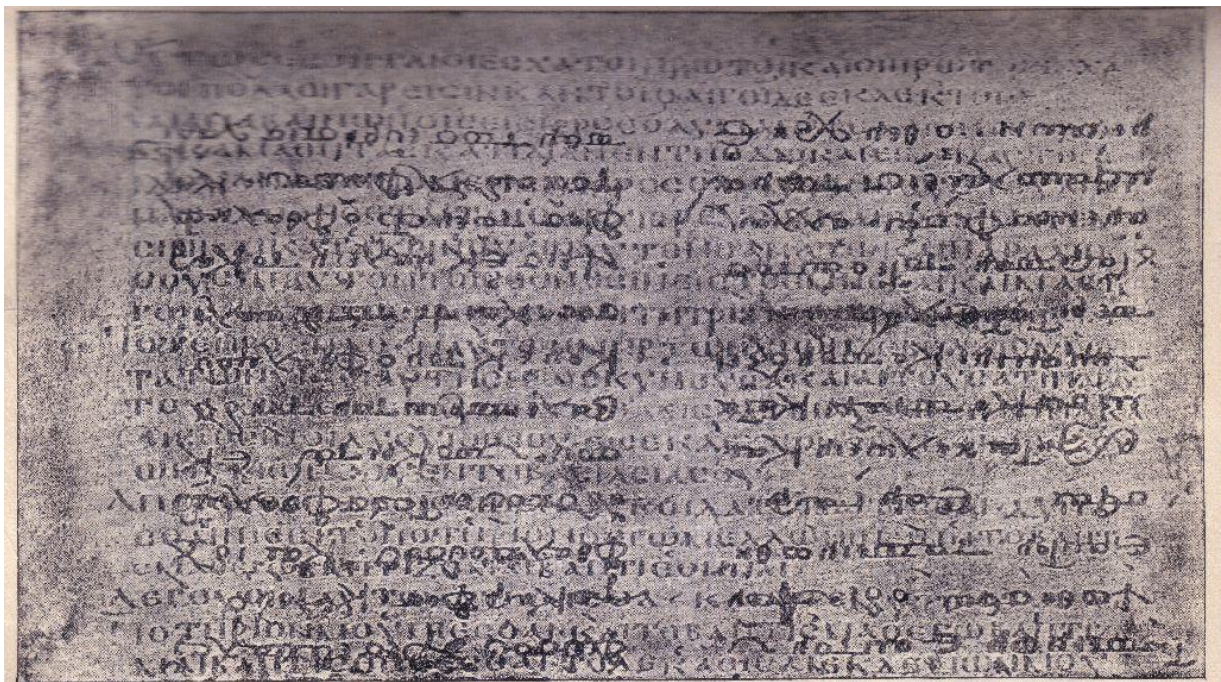
Στην αρχαιότητα υπάρχουν συχνά αναφορές για την χρήση του δέρματος των ζώων είτε ως περγαμηνή είτε απλά ως δέρμα. Το δέρμα των αιγών ή των προβάτων το χρησιμοποιούσαν προκειμένου να εγγραφούν βασιλικά χρονικά του κράτους των Περσών, δηλαδή κάποια έγγραφα κάποιου Πέρση Σατράπη που βρέθηκαν κυρίως στην Αίγυπτο. Λέγεται ότι επάνω σε δέρμα φιδιών, με χρυσή μελάνη, γράφτηκε η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, και ήταν ένα πολυτελές εύρημα σε συλλογή έργων τέχνης, που άνηκε στον Αυτοκρατορικό Θαλαμηπόλο στην Κωνσταντινούπολη (Κεδρηνός Ι, § 616)

Σε περγαμηνή ήταν γραμμένοι οι ρόλοι των νόμων, τους οποίους είχε δώσει ο Ιουδαίος ανώτατος ιερέας Ελεάζαρ, ως δώρο στον βασιλιά της Αιγύπτου Πτολεμαίο II τον Φιλάδελο. Η περγαμηνή ως υλικό γραφής παρουσιάστηκε μάλλον αργά, και την συναντάμε στο “περί τιμών” διάταγμα του αυτοκράτορα Διοκλητιανού. Κατά βάση η διαμάχη μεταξύ του βασιλιά Ευμένη από την Πέργαμο και του βασιλιά της Αιγύπτου Πτολεμαίου VI, δημιούργησε κάποια στιγμή έλλειψη του παπύρου. Στην συνέχεια, και κατά τα έτη 170-168 π.Χ. όταν ο βασιλιάς της Συρίας Αντίοχος ο Επιφανής εισέβαλε στην Αίγυπτο και η Αλεξάνδρεια ήτο πολιορκημένη, η εξαγωγή του Παπύρου σταμάτησε εντελώς και ως εναλλακτική λύση παρουσιάστηκε τότε η Περγαμηνή. Η περγαμηνή (επεξεργασμένο δέρμα ζώου) άρχισε να συναγωνίζεται τον πάπυρο που δεν επαρκούσε για τις υπάρχουσες ανάγκες. Τα κύρια πλεονεκτήματα της περγαμηνής ήταν η μεγαλύτερη ανθεκτικότητα της και η δυνατότητα παραγωγής της στη Δύση, πράγμα που απελευθέρωνε την αγορά γραφικής ύλης από την παραγωγή παπύρου στην Αίγυπτο (Clanchy 2007). Κατά τον μεσαίωνα η χρήση και παραγωγή της περγαμηνής γνώρισε ευρεία διάδοση. Στην Αγγλία και τη Γαλλία χρησιμοποιούσαν κυρίως δορά μόσχου και προβάτου, ενώ στην Ιταλία προτιμούσαν τη δορά αιγών. Επιπλέον, φαίνεται ότι αρκετές φορές χρησιμοποιήθηκαν δορές μεγαλύτερων ζώων, όπως του αλόγου, ή μικρότερων ζώων, όπως του σκίουρου και του λαγού. Αποτελεί ακόμη αμφιλεγόμενο ζήτημα αν κατά τον μεσαίωνα εξακολουθούσαν να μεταχειρίζονται μεμβράνη από έμβρυο μόσχου που είχε αποβληθεί.

Εντούτοις, η βασική της χρήση κατά την περίοδο ήταν να αποτελεί υλικό αντιγραφής θρησκευτικών κειμένων, κυρίως χειρόγραφων της Βίβλου, μολονότι αυτό απαιτούσε μεγάλη ποσότητα υλικού. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι για να γραφούν δυο σελίδες χρειαζόταν δέρμα ενός ζώου οπότε γίνεται αντιληπτό ότι για ένα έργο χρειαζόταν δέρματα ενός κοπαδιού. Ας προσπαθήσουμε να μεταφερθούμε έξι – επτά αιώνες πριν και ας φανταστούμε τους εαυτούς μας πολίτες της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Για να μπορούμε να έχουμε στην κατοχή μας ένα βιβλίο (ή και περισσότερα), θα έπρεπε να ανήκουμε στην ελίτ της εποχής. Τότε οι σελίδες των βιβλίων φτιάχνονταν από δέρματα ζώων, συνήθως κατσικιών και προβάτων. Καθώς από ένα ζώο μπορούσαν να γίνουν το πολύ δύο σελίδες, για ένα βιβλίο 300 σελίδων χρειαζόταν στην κυριολεξία ένα ολόκληρο κοπάδι!

Προφανώς το κόστος μιας τέτοιας έκδοσης ήταν υψηλό και ίσως απαγορευτικό για πολλούς. Ωστόσο οι αντιγραφείς της εποχής εκείνης, και ειδικότερα όσοι ασκούσαν το επάγγελμά τους μακριά από τη Βασιλεύουσα και των οποίων τα οικονομικά δεν ήταν ανθηρά, βρήκαν τον

τρόπο να μειώσουν το κόστος των βιβλίων τους: έπαιρναν τα παλιά βιβλία, τα έξυναν για να φύγει η προηγούμενη γραφή και τα ξαναχρησιμοποιούσαν.(Εικόνα5)

Εικόνα 5. Παλίμνηστο του Εφραίμ του Σύρου (Εθνική Βιβλιοθήκη Γαλλίας)

Μόνον αργότερα, μετά την επινόηση της νέας μορφής κώδικα – βιβλίου, μπόρεσε η περγαμνή να απωθήσει τον πάπυρο ως υλικό γραφής.

Οι πρώτοι που κατασκεύασαν και χρησιμοποίησαν χαρτί ήταν οι Κινέζοι περί τον 2ο αιώνα μ.Χ. Από αυτούς έμαθαν την τεχνική πρώτα οι Άραβες και μετά οι Πέρσες, οι Σύροι και οι Αρμένιοι. Οι Βυζαντινοί από τον 8ο αιώνα μ.Χ. και μετά εισάγουν χαρτί από τη Συρία και το Ιράν. Στην Ευρώπη το νέο υλικό επικρατεί από τον 12ο αιώνα και έπειτα, οπότε αυξάνεται δραστικά η παραγωγή βιβλίων γιατί μειώνεται το κόστος (Chamberlain 2013).

Παρ' ότι η περγαμνή ποτέ δεν έπαψε να χρησιμοποιείται (κατ' εξοχήν για κυβερνητικά έγγραφα και διπλώματα), δεν αποτελούσε πλέον την πρώτη επιλογή γραφικής ύλης για τους καλλιτέχνες κατά την περίοδο της Αναγέννησης (15ος αιώνας). Η περγαμνή ήταν πολύ ακριβή. Επιπλέον, περιέχει μεγάλη ποσότητα κολλαγόνου. Ως εκ τούτου, όταν το νερό (λ.χ. μιας νερομπογιάς) ακουμπούσε την επιφάνειά της, η ανάμιξη με το κολλαγόνο δημιουργούσε ένα στρώμα επικαλύψεως το οποίο εξυμνούσαν ιδιαίτερα μερικοί καλλιτέχνες. Εν τούτοις, το υλικό ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητο στις συνθήκες τού περιβάλλοντος και στην υγρασία, οι δε απότομες μεταβολές προκαλούσαν ζάρωμα ή συρρίκνωση.

Μερικοί σύγχρονοι καλλιτέχνες εξυμνούν και αυτή την ιδιότητα της περγαμηνής και πιστεύουν ότι με αυτόν τον τρόπο το υλικό μοιάζει «ζωντανό», σαν να πρόκειται για πραγματικό συνεργάτη σε καλλιτεχνικό έργο. Για να καλυφθούν οι ανάγκες της καλλιτεχνικής αυτής χρήσης, έχει προωθηθεί επίσης η κατασκευή χειροποίητων δορών. Οι δορές που υφίστανται τέτοια κατεργασία είναι καλύτερα προσαρμοσμένες στις καλλιτεχνικές ανάγκες από όσες προέρχονται από μαζική παραγωγή.

Η σύγχρονη χρήση της περγαμηνής οφείλεται, μεταξύ άλλων, στην ανθεκτικότητα του υλικού. Ενώ το χαρτί μπορεί να διατηρηθεί σε καλή ποιότητα επί μερικά μόνο έτη και κατόπιν κιτρινίζει, βρίσκουμε περγαμηνές ηλικίας πολλών αιώνων, οι οποίες παραμένουν εντελώς λευκές. Επιπλέον, η περγαμηνή είναι ιδιαίτερα ανθεκτική στη δίπλωση και στο τύλιγμα. Για τον λόγο αυτό, εξακολουθεί να θεωρείται η καταλληλότερη γραφική ύλη για ένα έγγραφο μεγάλης αξίας (πτυχίο, δίπλωμα), του οποίου η διατήρηση έχει σημασία για τον κάτοχο.

3.3 Μέσον γραφής

Σκόπιμο θα ήτο βεβαίως να αναφερθούμε και στο μέσον γραφής της εποχής που δεν ήτο άλλο από τον κονδύλι, stylus στα Λατινικά, το οποίο ήτο αιχμηρό στο κάτω άκρο και πλατύ στο άνω άκρο σαν σπάτουλα. Με το κάτω άκρο η χρήση για γραφή και με το άνω η διόρθωση λάθους πάνω στην επαλειμμένη με στρώση κεριού ξύλινη πλάκα ως διαδεδομένο είδος γραφής, το βλέπουμε στην γνωστή ήδη κύλικα του Δούρη με την σχολική σκηνή. Αντίθετα, επάνω σε πάπυρο έγραφαν με φτερό γραφής και μελάνι οι Αιγύπτιοι (εικόνα 6).

Εικόνα 6. Χρήση φτερού γραφής και μελάνι

Στην Αρχαιότητα για πρώτη φορά βρίσκουμε και τις κρυφές μελάνες. Ο Οβίδιος χαρακτηριστικά αναφέρει στο έργο του «Ερωτική Τέχνη»: “Σίγουρη και διαφανής είναι η γραφή με φρεσκοαρμεγμένο γάλα. Όποιος την διαβάσει σκορπίζει πρώτα καρβουνόσκονη επάνω. Επίσης, με το στέλεχος του λιναριού ακόμη υγρό, κάποιος μπορεί να εξαπατήσει. Το φύλλο είναι μεν καθαρό, αλλά φέρει κρυφή γραφή”.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 4^{ον}

ΚΥΡΙΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

4.1 Βιβλίο – Ρόλος

Η παλαιότερη μορφή βιβλίου ήταν ο ρόλος. Πρώτη φορά συναντιέται στην αρχαία Αίγυπτο και στη συνέχεια η χρήση του έγινε γνωστή και στους Έλληνες. Απεικόνισή του υπάρχει στα διάφορα αγγεία. Βέβαια στα αγγεία δεν είναι εμφανές το υλικό που ήταν φτιαγμένοι οι ρόλοι, όμως θεωρούμε ότι ήταν πάπυρος. Πάντως τα γραπτά τεκμήρια από την Αθήνα δεν βρίσκονται πολύ μακριά από τις αγγειογραφίες.

Ο πάπυρος έφθανε στην αγορά με την μορφή του ρόλου. Πάντα η γραφή ήταν εσωτερικά. Τα φύλλα ανά ρολό περίπου στα είκοσι. Η γραφή πάντα εγένετο σε στήλες παράλληλες. Έτσι τα κείμενα των ρητόρων είναι συνήθως γραμμένα σε στενές στήλες, τα δε φιλοσοφικά κείμενα σε πλατύτερες και σε ακόμη πλατύτερες στήλες τα ιστορικά κείμενα ή τα επιστημονικά.

Στην αρχαία εποχή, το υλικό γραφής το χρησιμοποιούσαν με οικονομία. Έτσι υπάρχουν πολυάριθμες περιπτώσεις όπου ένας παπύρινος ρόλος γραφόταν και για δεύτερη φορά στην πίσω σελίδα. Βέβαια αυτό τον τρόπο χρησιμοποιούσαν πάντα ή σχεδόν πάντα όταν επρόκειτο για έγγραφα διοίκησης ή οικονομικά από την ζωή των επαγγελματιών. Ο πάπυρος αν αποθηκευτεί ξηρός τότε αποτελεί και ένα εντελώς στέρεο υλικό. Διάφορα ευρήματα επιβεβαιώνουν την αντοχή και την μακροβιότητα τους. Έχει βρεθεί ρόλος με κείμενο του Πινδάρου, από τον 4^ο αιώνα. Αν έκαναν λάθη, αυτά διορθώνονταν με ένα σφουγγαράκι. Χρησιμοποιούσαν λοιπόν τέλεια πλυμένους πάπυρους όχι όμως πολύ συχνά, όπως τις περγαμηνές οι οποίες είχαν αποδειχθεί περισσότερο ανθεκτικές. Αυτά λοιπόν τα πλυμένα και ξαναγραμμένα χειρόγραφα ονομάζονταν παλίμψηστα, όρος για αρχαίους παπύρους και περγαμηνές που χρησιμοποιούνταν πολλές φορές, αφού πρώτα «σβήνονταν» οι προηγούμενες καταγραφές. Ετυμολογικά από το πάλιν = ξανά και το ψάω = αποξέω. Στην πιο γενικευμένη του χρήση, εδώ και αιώνες, περιγράφονται περγαμηνές ή πάπυροι ή ζωγραφικοί πίνακες οι οποίοι, για λόγους οικονομίας στη γραφική ύλη, χρησιμοποιήθηκαν για δεύτερη φορά, αφού απαλείφθηκε το αρχικό τους περιεχόμενο και επικαλύφθηκε το νέο. Συχνά, μαζί με την τελευταία εγγραφή στο παλίμψηστο, ο αποδέκτης προσλαμβάνει ίχνη από παλιότερα κείμενα ή εικόνες που, καθώς δεν έχουν σβηστεί εντελώς, φέρουν το άρωμα άλλων εποχών, κόσμων ή πολιτισμών.

Η σύγχρονη τεχνολογία μας δίνει πλέον τη δυνατότητα, μέσω των ακτινών X και της φωτογράφισης σε διάφορα μήκη κύματος φωτός, να διαβάζουμε το αρχικό κείμενο που υπήρχε στον πάπυρο. Η χρήση περγαμινών για τη δημιουργία παλίμψηστων, παρουσίασε μεγάλη έξαρση τον 7ο και στις αρχές του 8ου αιώνα, και ο μεγαλύτερος όγκος τους προέρχεται από τα ιρλανδικά μοναστικά ιδρύματα του Luxeuil και του Bobbio. Όσα κείμενα χάθηκαν (χριστιανικά, "αιρετικά", αρχαία κλασικά) δεν έπεσαν θύματα κάποιου διωγμού, κυρίως όσον αφορά στους "ειδωλολάτρες" συγγραφείς, αλλά η εξαφάνισή τους οφείλεται στο μειωμένο αναγνωστικό ενδιαφέρον των εν λόγω κειμένων, σε μια εποχή που η περγαμινή ήταν υλικό εξαιρετικά πολύτιμο. Για τους κλασικούς συγγραφείς, η ζημιά ήταν σημαντική: στα παλίμψηστα που σώζονται, φαίνεται να έχουν σβηστεί έργα του Πλάτωνα, του Τερεντίου, του Κικέρωνα, του Πλινίου κ.ά. Το φαινόμενο αυτό του 7ου και 8ου αιώνα, είχε ανάλογες επιπτώσεις στην αρχαία γραμματεία, την εποχή του αττικισμού και της δεύτερης σοφιστικής, όπου μεγάλος αριθμός κλασικών έργων έπεσε θύμα του γενικότερου πνεύματος του 2ου και 3ου αιώνα.

4.2 Παλίμψηστος Κώδικας του Αρχιμήδη

Από το πιο γνωστός παλίμψηστος κώδικες είναι ο Παλίμψηστος Κώδικας του Αρχιμήδη (εικόνα 7). Ο Παλίμψηστος Κώδικας του Αρχιμήδη, ήταν αρχικώς ένα χειρόγραφο, το οποίο είχε αντιγραφεί τον 10ο αιώνα από άγνωστο γραφέα. Περί τον 13ο αιώνα όμως, ένας μοναχός στην Ιερουσαλήμ έξιψε το αρχικό κείμενο, έκοψε τα χειρόγραφα στη μέση για να τα δέσει και πάνω τους κατέγραψε προσευχές. Στην Ευρώπη εντοπίστηκε το 1846 αλλά μόνον το 1907 δόθηκε για μετάφραση και μελέτη. Στη συνέχεια «εξαφανίστηκε» για να εμφανισθεί εκ νέου τον Οκτώβριο του 1998 σε δημοπρασία των Christie's της Νέας Υόρκης, απ'όπου και αγοράστηκε αντί 2,2 εκατ. Δολαρίων από ανώνυμο συλλέκτη, χωρίς η Ελλάδα να κατορθώσει να τον διεκδικήσει. Αυτό που έχασε, δυστυχώς, η ελληνική Πολιτεία, το κέρδισε ευτυχώς η ανθρωπότητα. Επίσης, μόνο στο Παλίμψηστο βρέθηκε το "Στομάχιον" του Αρχιμήδη (ΟΣΤΟΜΑΧΙΟΝ = μάχη με οστά) ένα από τα αρχαιότερα ελληνικά παιχνίδια, η αρχαιότερη πραγματεία περί συνδυαστικής. Θεωρείται ότι ο Αρχιμήδης προσπαθούσε να ανακαλύψει με πόσους τρόπους θα μπορούσε να ανασυνδυάζει 14 τμήματα και να κάνει ένα τέλειο τετράγωνο. Η απάντηση είναι: 17.152 συνδυασμούς. Η συνδυαστική θεωρείται ζωτικής σημασίας στην πληροφορική. Πρώτος που ανακάλυψε αυτό το Παλίμψηστο ήταν ο Δανός Φιλολόγος Χάιμπεργκ.

Εκτός από τα έργα του Αρχιμήδη, στο Παλίμψηστο βρέθηκαν επίσης κρυμμένα, ένα σχόλιο πάνω στις «Κατηγορίες» του Αριστοτέλη καθώς και κείμενα του Υπερείδη, Αθηναίου ρήτορα του «χρυσού αιώνα».

Εικόνα 7. Παλίμψηστος Κώδικας του Αρχιμήδη

Γνώρισμα ποιότητας για ένα βιβλίο ήταν η σαφής και επαρκής απόσταση των επί μέρους στηλών μεταξύ τους καθώς και το επάνω και κάτω περιθώριο.

Οι διαστάσεις ήταν ποικίλες και αυτό φαίνεται από τους διασωθέντες παπύρους. Ανάλογα με τις ανάγκες και επειδή δεν έμπαινε κάποιο όριο σ' αυτό, μπορούσαν να προσθέσουν τον έναν στον άλλον σε μια σειρά από κολλημάτα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το κείμενο του 'Συμποσίου' του Πλάτωνα, κανονικά γραμμένο, χωράει σε έναν πάπυρο μήκους κάπου 7 μέτρων. Η διαίρεση εκτεταμένων αρχαίων έργων σε επιμέρους 'βιβλία' είναι καθορισμένη από το μήκος των ρόλων παπύρου. Προσπαθούσαν λοιπόν σε κάθε ρόλο να ολοκληρώσουν ένα πλήρες βιβλίο όπως αναφέρει ο χριστιανός συγγραφέας Ορόσιος.

4.3 Ο Κώδικας

Το 'βιβλίο – ρόλος' θα αντικατασταθεί αργότερα από το 'βιβλίο – κώδικα' μετά από παρατεταμένο ανταγωνισμό και αφού η χριστιανική θρησκεία, που αναπτύσσεται στη συνέχεια, θα δώσει το βάρος της στον 'Κώδικα', προφανώς για λόγους αντίθεσης στον

‘παλιό’ κόσμο της αρχαιότητας. Και αυτή η μορφή θα σφραγίσει όλη τη μετέπειτα περίοδο ακόμα και σήμερα, αφού και το σύγχρονο βιβλίο διατηρεί τα ίδια χαρακτηριστικά. Στην εποχή της Αθηναϊκής δημοκρατίας αρκετά στοιχεία μαρτυρούν ότι οι περισσότεροι πολίτες γνωρίζουν να γράφουν και να διαβάζουν. Ο **Πολύβιος**, ο σπουδαιότερος Έλληνας ιστορικός της μεταγενέστερης εποχής (202 – 120 π.Χ.), στο κύριο έργο του ‘Ιστορία’, απαρτιζόμενο από 40 βιβλία, επιχειρεί να ερμηνεύσει αιτιοκρατικά τα γεγονότα και προάγει την ανεξαρτησία του ανθρώπινου πνεύματος. Με την λέξη *codex*, ελληνιστί σωματίου, χαρακτηρίζουμε το βιβλίο με την μορφή που είναι συνηθισμένο και στην σύγχρονη εποχή. Στα παλαιότερα χρόνια, αυτή η μορφή του βιβλίου δεν ήταν ακόμη γνωστή, αλλά με αυτή την ονομασία εννοούσαν τους ξύλινους πίνακες γραφής που ήταν σωσμένοι πολλοί μαζί ως μπλοκ. Διακρίνεται λοιπόν ο κώδικας σε δυο βασικές μορφές. Η βασική μορφή αντιπροσωπεύει τελικά τα δικά μας τετράδια. Πολλά φύλλα παπύρου μαζί και διπλωμένα στη μέση. Αυτή λοιπόν είναι η βασική μορφή Α του κώδικα και είναι από πάπυρο. Η άλλη μορφή αντιπροσωπεύεται τόσο από περγαμνή όσο και από πάπυρο. Αντίθετα με τα βιβλία που είχαν σχήμα ρόλου και εξωτερικά ήταν απροστάτευτα, ο κώδικας έχει στέρεο κάλυμμα. Με πολύ λίγες παραλλαγές από κώδικα σε κώδικα, η κατασκευή γινόταν από δέρμα αίγας ή προβάτου με την τριχωτή όψη προς τα έξω, που αποτελούσε και το εξώφυλλο. Στη συνέχεια στην εσωτερική όψη, κολλούσαν χοντρό χαρτόνι που στα άκρα του το κάλυπταν γυρίζοντας πάνω του τα προεξέχοντα άκρα του δέρματος. Σε αντιδιαστολή με αυτούς τους κώδικες, σε άλλο κώδικα που ονομαζόταν *Bodmer*, το παπύρινο χαρτόνι ήταν κολλημένο επάνω στο δέρμα του, αφήνοντας τη ράχη ακάλυπτη. Το γράψιμο επάνω στον κώδικα γινόταν πριν την βιβλιοδεσία. Αντίθετα προς τον γραφέα ενός βιβλίου-ρόλου ο οποίος καθήμενος γέμιζε με κείμενο στήλη με στήλη τον ρόλο του ξετυλίγοντάς τον συνεχώς από το αριστερό άκρο, ο γραφέας του κώδικα, προτού αρχίσει το γράψιμο, υπολογίζοντας με βάση το κείμενο την γραφική ύλη είτε αυτή ήταν πάπυρος είτε περγαμνή, έπρεπε αρχικά να την διατάξει κατά στρώματα. Ενώ δεν υπάρχει κατά βάση θετική εικόνα για την ποιότητα των παπύρων, δεν μπορεί να μην γίνει μνεία στα έργα του Ομήρου γραμμένα με χρυσή μελάνη στο χρώμα της πορφύρας. Σε πολυτελείς εκδόσεις αναφέρεται και ο εκκλησιαστικός πατέρας Ιερώνυμος, ο οποίος στηλιτεύοντας αυτήν την πολυτέλεια έλεγε χαρακτηριστικά ‘χρωματίζουν την περγαμνή με πορφύρα, γράφουν τα γράμματα με χρυσό και στολίζουν τα βιβλία με πολύτιμους λίθους, ενώ ο Χριστός στέκει μπροστά στις θύρες σας και πεθαίνει’. Ωστόσο η πολυτέλεια δεν περιορίζεται μόνο στη Βίβλο καθώς οι αριστοκρατικοί κύκλοι στη Δύση και την Ανατολή μεταγράφουν τα κλασσικά κείμενα από παπύρινους ρόλους σε κώδικες περγαμνής (εικόνα 8).

1. Κώδικας του 13ου αιώνα με στάχωση από ύφασμα που φέρει κεντημένο το μονόγραμμα των Παλαιολόγων (ΠΑΛΓ). Το βιβλίο, το οποίο ανήκε φυσικά σε μέλος της οικογένειας των Παλαιολόγων, βρίσκεται σήμερα στη βιβλιοθήκη του μοναστηριού της Grottaferrata, στη Ρώμη.

Εικόνα 8. Κώδικας του 13ου Αιώνα με το μονόγραμμα των Παλαιολόγων.

4.4 Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα Βιβλίου ρόλου και Κώδικα

Είναι γεγονός πως οτιδήποτε καινούργιο δημιουργεί αντιδράσεις. Βέβαια ο κώδικας γρήγορα εκτόπισε στις προτιμήσεις των συγγραφέων, των εκδοτών αλλά και των αναγνωστών το βιβλίο ρόλο, καταρχάς λόγω του όγκου του. Όταν λοιπόν ξεκίνησε η ίδρυση βιβλιοθηκών είτε δημοσίων είτε ιδιωτικών, έγινε μια προσπάθεια μεταφοράς έργων που υπήρχαν σε ρόλους επάνω σε περγαμηνές. Έγινε μια επιλογή η οποία ανταποκρινόταν στην λογοτεχνική ευαισθησία της εποχής και είχε ως αποτέλεσμα κάποια αρκετά έργα να χαθούν στο πέρασμα των χρόνων. Είναι γνωστό ότι από τις κωμωδίες του Αριστοφάνη διασώθηκε μόνο μια επιλογή έντεκα έργων. Το ίδιο ακριβώς συνέβη και με έργα του Μενάνδρου. Τα έργα του κατά βάση έχουν εξαφανιστεί. Έτσι αυτά που έχουν διασωθεί προέρχονται από ευρήματα παπύρων από την Αίγυπτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΖΟΜΕΝΑ ΜΕ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

Είναι γενικά γνωστό ότι δεν σώθηκε κανένα χειρόγραφο κείμενο γραμμένο από το χέρι του ίδιου του συγγραφέα του. Η διατήρηση των αρχαίων κειμένων ως τις μέρες μας οφείλεται αποκλειστικά σχεδόν στο έργο των αντιγραφέων ανά τους αιώνες. Σ' αυτούς λοιπόν οφείλεται η διάδοση της δημιουργίας των αρχαίων συγγραφέων την οποία μας κληροδότησαν σε διάφορο βαθμό ποιότητας ο καθένας. Μαρτυρίες για την αντιγραφή και το εμπόριο των βιβλίων έχουμε από την αρχαιότητα, όπως αυτή που συνέβαινε κατά τη διάρκεια της. Με τον τρόπο αυτό τόσο τα έργα του Ομήρου και των μεγάλων τραγικών, όσο και των άλλων σοφών γίνονταν κτήμα των ενδιαφερόμενων και ταυτόχρονα εξασφαλιζόταν η διάσωσή τους για τις επόμενες γενιές αφού ακόμη και τότε η απώλεια ενός αντιγράφου δεν σήμαινε και την οριστική απώλεια του κειμένου.

5.1 Αντιγραφείς

Στα ελληνιστικά χρόνια, η δραστηριότητα των φιλολόγων της Αλεξάνδρειας και της Περγάμου δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη διάσωση των αρχαίων κειμένων. Αναζητήθηκαν για πρώτη φορά ίσως, τα παλαιότερα χειρόγραφα. (ακόμη ίσως και τα πρωτότυπα), τα οποία και αντιγράφηκαν με περισσότερη φροντίδα. Συγχρόνως, έγινε προσπάθεια να αποκατασταθούν όσο και όπου ήταν δυνατόν, διάφορα αρχαία κείμενα και ιδιαίτερα αυτά του Ομήρου. Στην Αρχαία Ρώμη δημιουργούνται οργανωμένα κέντρα αντιγραφής και παρατηρείται μια έντονη αναζήτηση παλαιότερων χειρόγραφων και ένα ζωηρό ενδιαφέρον για κείμενα, στους πρώτους αιώνες πριν και μετά την γέννηση του Χριστού. Όσο εξαπλώνεται ο χριστιανισμός, θρησκεία κατά βάση των κειμένων, υπάρχει ανάγκη για πολλά αντίγραφα των Ιερών Γραφών. Ο Απόστολος Παύλος, όσο και άλλοι Απόστολοι, με την ίδρυση των νέων εκκλησιών, θεωρούσαν απαραίτητα τα αντίγραφα από ιερά κείμενα, είτε ήταν αυτά κάποιο ευαγγέλιο είτε αποστολικές επιστολές. Προς το τέλος της Αρχαιότητας αρχίζει μια σημαντική δραστηριότητα για την διάδοση των Ελληνικών Κειμένων. Ταυτόχρονα ξεκινά και η μετάφραση και αντιγραφή τους στα Συριακά, τα Αραβικά και τα Αρμένικα.

Η εργασία της αντιγραφής γινόταν σε οργανωμένα εργαστήρια, όταν ο γραφέας είχε στη διάθεσή του όχι μόνον τα απαραίτητα υλικά αλλά και το χειρόγραφο, από το οποίο θα αντέγραφε. Βέβαια δεν ήταν σπάνιο να γίνει κάποια αντιγραφή και έξω από το εργαστήριο. Οι αντιγραφείς, ο καθένας για δικούς του λόγους είτε αντέγραφε μόνος του προκειμένου να

καλύπτει δικές του ανάγκες όπως ο καλλιγράφος Ιωάννης ο Ευγενικός, ο οποίος θεωρώντας χαμένο χρόνο το ταξίδι του με το καράβι από την Αγκόνα της Ιταλίας, έσπευσε να εκμεταλλευτεί αυτό το χρόνο αντιγράφοντας ένα χειρόγραφο μέσα στο καράβι. Ο αυτοκράτωρ Ιουλιανός, προκειμένου να γεμίσει το χρόνο του μέσα στη φυλακή, δανείστηκε βιβλία από τον δάσκαλο του Ιωάννη Καππαδόκη για να τα αντιγράψει. Η συστηματική αντιγραφή γινόταν βέβαια από τα scriptoria, αντιγραφεία οργανωμένα. Σε ένα αντίστοιχο εργαστήριο της Καππαδοκίας ο αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος ανέθεσε την αναπαραγωγή πενήντα αντιγράφων της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης για τις ανάγκες των εκκλησιών.

5.2 Αντιγραφικά Κέντρα

Γενικά κατά την βυζαντινή εποχή, λειτούργησαν τέτοιου είδους αξιόλογα κέντρα αντιγραφής. Βέβαια μετά τον 9^ο μ.Χ. αιώνα έχουμε αύξηση παραγωγής των αντιγράφων, που οφείλεται εν πολλοίς στο ενδιαφέρον για την παιδεία και ειδικότερα για την μάθηση των αρχαίων κειμένων. Τέτοια ονομαστά κέντρα είναι το βιβλιογραφικό εργαστήριο της μονής Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη, που ειδικευόταν στην αντιγραφή χειρόγραφων εκκλησιαστικού περιεχομένου, το κέντρο του ΑΡΕΘΑ στην Καισάρεια με ιδιαίτερη επίδοση στην αντιγραφή χειρογράφων, κλασσικών Ελλήνων συγγραφέων, της Μονής των Οδηγών και της μονής Προδρόμου-Πέτρας στην Κωνσταντινούπολη. Μετά την διάλυση του Βυζαντινού Κράτους και την διακοπή της πνευματικής και πολιτιστικής ζωής στην πρωτεύουσα, αν και η τυπογραφία έκανε δειλά βήματα στην Ευρώπη, το έργο της αντιγραφής συνεχίστηκε στα μοναστήρια της Κρήτης, του Αγίου Όρους και σε άλλα μέρη. Από όλα αυτά, μπορεί κανείς να αντιληφθεί το σπουδαίο έργο των αντιγραφέων, στην προώθηση του έργου των συγγραφέων της Αρχαιότητας. Δύσκολη, πολύωρη και εξαντλητική η δουλειά των αντιγραφέων, συγχρόνως όμως και απαιτητική. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα λάθη στην αντιγραφή, όπως και κάθε παράβαση στην τάξη τιμωρούνταν με ανάλογες ποινές. Ο προϊστάμενος του εργαστηρίου, ο πρωτοκαλλιγράφος δηλαδή του εργαστηρίου τιμωρούνταν με αφορισμό ή με πενήντα ή και εκατό ακόμη μετάνοιες αν δεν έκανε καλά τη δουλειά του. Ο καλλιγράφος με την θέλησή του, έμπαινε στο κόπο της αντιγραφής, διότι γνώριζε ότι το έργο του θα έμενε αιώνια και θα είχε και εκείνος συμβάλλει στην προώθηση αυτού του έργου. Πολλοί αντιγραφείς στο τέλος του έργου τους έγραφαν και το όνομά τους. Δεν ήταν όμως απλά η αντιγραφή του κειμένου από το πρωτότυπο κείμενο. Έπρεπε να υπάρχει και η αντιπαραβολή με το αντίγραφο, να διορθωθούν τα λάθη και αν προβλεπόταν από το πρωτότυπο, να ζωγραφιστούν οι μικρογραφίες, τα

αρχαία γράμματα καθώς και ο τίτλος και οι επικεφαλίδες. Τότε και μόνον θα είχε ολοκληρωθεί το έργο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

ΠΡΟΩΘΗΣΗ – ΔΙΑΦΗΜΙΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Η ανάγκη προώθησης των ιδεών αλλά και των προϊόντων οδήγησε καταρχάς τους «διαφημιστές» της αρχαιότητας σε οπτική ενημέρωση μέσω της ζωγραφικής σε τοίχους αλλά και σε βραχογραφίες των σπηλαίων. Στην Αρχαία Ελλάδα, μέχρι τον 6^ο αιώνα ξεκινά με κήρυκες-ντελάληδες, έχοντας τη μορφή της ανακοίνωσης ως προφορικής αγγελίας. Παράλληλα με την προφορική διάδοση των πληροφοριών, είναι χαρακτηριστικό ότι κάποιες διασώθηκαν στα ερείπια αρχαίων πόλεων π.χ. σε τοίχους σπιτιών της Πομπηίας ή της Αρχαίας Βαβυλώνας.

6.1 Προώθηση στην Αρχαιότητα

Ένας τρόπος διάδοσης του βιβλίου ήτο το βιβλιεμπόριο για το οποίο δεν γνωρίζουμε τις δραστηριότητες γύρω από αυτό διότι δεν υπάρχουν οι ανάλογες πληροφορίες. Βασικά δε δεν πρέπει να αποκλειστεί ότι η αντιγραφή των έργων συνέβαλε στην διάδοση του κάθε έργου. Στα αγγεία λοιπόν απεικονίζονται σκηνές με τον άνθρωπο και το βιβλίο-ρόλος. Από την εποχή λοιπόν του 5^{ου} αιώνα, από τους αττικούς συγγραφείς, μαθαίνουμε ότι το βιβλίο ήταν ένα εντελώς συνηθισμένο αντικείμενο ακόμη δε και για την ύπαρξη βιβλιοπωλείων. Από τον 4^ο αιώνα, οι ενδείξεις για την διάδοση και το εμπόριο γίνονται όλο και πλουσιότερες. Εκτός λοιπόν από το βιβλιεμπόριο, που ήταν μέσο διάδοσης του βιβλίου, κατά τη διάρκεια της Αρχαιότητας έχουμε και τις αντιγραφές κυρίως επιστημονικών βιβλίων ή φιλοσοφικών συγγραμμάτων και επειδή ακριβώς οι έννοιες ‘δικαιώματα του συγγραφέα’ ή ‘εκδοτικοί οίκοι’ ήταν εντελώς άγνωστες, ο ενδιαφερόμενος αντέγραφε ο ίδιος ή έδινε το κείμενο σε κάποιον ιδιώτη αντιγραφέα ή σε κάποιο αντιγραφικό κέντρο έναντι αποζημίωσης ανάλογα με τις εκάστοτε επιδιώξεις και δυνατότητες.

6.2 Συγγραφείς Διαφημιστές

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί και ο ρόλος του συγγραφέα στο στάδιο προώθησης. Ο κάθε δημιουργός λοιπόν, όταν αντιλαμβανόταν ότι το έργο του ήταν έτοιμο για δημοσίευση, απευθυνόταν στον εκδότη, ο οποίος ανάλογα με την ποιότητα και τη φήμη του συγγραφέα ήτο υποχρεωμένος να αναπαράγει το ‘προϊόν’ σε περισσότερα ή λιγότερα αντίτυπα, είτε αυτά τα αντίτυπα απευθύνονταν σε κοινό, ιδιώτες αναγνώστες είτε σε άλλους βιβλιοπώλες για προώθηση. Αυτό είναι και χαρακτηριστικό γνώρισμα και της σημερινής αγοράς του βιβλίου. Τίποτα δεν διαφέρει από την σημερινή εποχή. Και τότε υπήρχαν συγγραφείς που είχαν απήχηση στο κοινό καθώς και πάρα πολλοί δεύτερης επιλογής. Ανάλογα λοιπόν με τον

εκδότη, οι δημιουργοί είχαν και την εγγύηση αν το έργο τους θα ελάμβανε και της ανάλογης προσοχής. Οι συγγραφείς λοιπόν, προκειμένου να τύχουν ευνοϊκής μεταχείρισης από τους εκδότες, έκαναν και τις ανάλογες αφιερώσεις σε υψηλά ιστάμενα πρόσωπα, είτε της πολιτικής είτε της οικονομικής ζωής του τόπου. Στην περίπτωση αυτή, θεωρούσαν ότι μέσω της αφιέρωσης αυτής θα ασκούσαν πίεση στους εκδότες του έργου τους, προκειμένου να έχουν και την εύνοια του επιφανούς, αλλά συγχρόνως και ότι ο αποδέκτης της αφιέρωσης θα πίεζε για την έκδοση αυτή. Ένας άλλος δρόμος ήταν η δημόσια ανάγνωση του έργου από τον ίδιο τον συγγραφέα ή ποιητή κάποιων αποσπασμάτων προκειμένου να προσελκύσουν και κάποιον αξιόλογο εκδότη μέσω του ενδιαφέροντος που θα προκαλούσαν στο κοινό. Αν τελικά αναλάμβανε ο εκδότης, το πρώτο πράγμα που έκανε ήταν η πολυγράφιση του έργου για το βιβλιοπωλείο. Και εδώ πάλι αναλαμβάνουν οι σκλάβοι – αντιγραφείς που ταυτόχρονα έγραφαν ενώ κάποιος άλλος υπαγόρευε. Μόνο με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαν να έχουν έναν ικανό αριθμό αντιγραφών του συγγράμματος. Δεν θα πρέπει όμως να υποβαθμιστεί η παράμετρος των λαθών που ήταν και ένας σοβαρός λόγος για την αντίθεση στην πολυγράφιση των διαφόρων έργων. Αποδίδονται λοιπόν τα λάθη και στην προφορά του υπαγορευόντος. Αυτό βέβαια θα μπορούσε να συμβεί έστω και αν είχαν το κείμενο μπροστά τους.

Τελειώνοντας την αντιγραφή των κειμένων, έδιναν τα αντίγραφα σε διορθωτές, οι οποίοι μετά την ανάγνωση του αντιγράφου διόρθωναν τυχόν λάθη. Βέβαια εδώ υπάρχουν και οι ανάλογες διαβαθμίσεις, από ενός ολόσωστου αντιγράφου μέχρι και εντελώς αδιόρθωτων αντιγράφων. Για τον σκοπό λοιπόν ενός σωστού αντιγράφου, έμπαιναν στις συμφωνίες μεταξύ συγγραφέα και εκδότη και οι ανάλογες ρήτρες σχετικά με αυτό με συνέπεια όταν έφταναν τα αντίγραφα στον βιβλιοπώλη, να τυχαίνει κάποια να αποσύρονται για διόρθωση κάποιου λάθους.

Εκτός από τα νέα λογοτεχνικά έργα, περίοπτη θέση είχε και η αναπαραγωγή έργων τραγικών, κωμωδιογράφων αλλά και μιας σειράς ρητόρων που ήταν διαχρονικά δημοφιλείς. Από την λατινική γραμματεία είναι γνωστά στη Ρώμη πολλά ονόματα εκδοτών και εκδοτικών οίκων της εποχής.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται η σπουδαιότητα της ύπαρξης και κατά συνέπεια της διάδοσης του βιβλίου, σε μια εποχή που διαδεχόταν την αρχαιότητα και τον προφορικό λόγο εις βάρος του γραπτού λόγου. Η αρχαιότητα οφείλει τη διάδοση των αρχαίων συγγραφέων, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στην λατινορωμαϊκή εποχή όπου υπήρχε ευρεία γνώση των έργων του Ομήρου, των κλασικών συγγραφέων καθώς και των έργων του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Από διηγήσεις καταγεγραμμένες διαφαίνεται η ύπαρξη ευτελών βιβλιοπωλείων,

που εξαιτίας της κακής φύλαξης και της εξίσου κάκιστης αποθήκευσης των βιβλίων τους, αυτά βρέθηκαν να πωλούνται σε άθλια κατάσταση και σε εξευτελιστικές τιμές στο λιμάνι του Μπρίντιζι. Μεταξύ αυτών υπήρχαν και αντίγραφα κλασικών Ελλήνων συγγραφέων σύμφωνα με τον Γέλλιο. Χριστιανοί συγγραφείς βρήκαν την καλύτερη αγορά, στο Τριρ, στην Κωνσταντινούπολη, στην Καρχηδόνα, στην Αλεξάνδρεια, στην Αντιόχεια.

Παράλληλα με τα φτηνά και εντελώς παραμελημένα βιβλιοπωλεία, υπήρχε και το εμπόριο παλαιών βιβλίων υψηλού επιπέδου τα οποία ήταν πολυζήτητα και ακριβά, διότι επρόκειτο για υψηλής ποιότητας εκδόσεις. Βιβλιοπωλεία υψηλής αισθητικής έχουμε στην Αρχαία Ρώμη αλλά και σε επαρχιακές πόλεις όπως η Όστια.

6.3 Πνευματικά δικαιώματα

Αμοιβή από τους εκδοτικούς οίκους στους συγγραφείς, σύμφωνα με τα σημερινά πρότυπα, δεν υπήρχε. Η έλλειψη κατοχύρωσης των ηθικών δικαιωμάτων των δημιουργών ανάγκασε τους ίδιους τους δημιουργούς να υπερασπιστούν τα έργα τους. Η Πολιτεία βέβαια αναγνωρίζοντας το έργο τους, αναλάμβανε να διοργανώνει λογοτεχνικούς ή θεατρικούς αγώνες, στους οποίους ο δημιουργός είχε την δυνατότητα να παρουσιάζει το έργο του δημοσία δαπάνη. Ωστόσο, πολλοί συγγραφείς ήταν οικονομικά εξασφαλισμένοι και με άλλους τρόπους π.χ. οι έλληνες φιλόσοφοι Πλάτωνας, Αριστοτέλης και Θεόφραστος ήταν προϊστάμενοι ακαδημαϊκών σχολών ή και παιδαγωγοί γόνων επιφανών οικογενειών.

Στη Ρώμη βέβαια υπήρχε άλλη νοοτροπία. Επειδή οι Ρωμαίοι είχαν ταλέντα και κλίση σε άλλα πράγματα, η καλλιτεχνική ενασχόληση ήταν προνόμιο και έργο των σκλάβων και των ξένων. Στην περίπτωση αυτή, δεν είχαν λόγους να αναγνωρίσουν την εργασία ενός «ξένου» λόγω της περιφρόνησης τους απέναντι σε όλους τους ξένους. Αναγνώριζαν μόνον τον *Civis Romanus* (Ρωμαίο πολίτη).

6.4 Χρήσεις Βιβλίου

Από την εποχή της αρχαιότητας, το βιβλίο καταλάμβανε και τη θέση ενός αξιόλογου δώρου ή ενός επάθλου σε αγώνες, αφού στον καλύτερο απένεμαν ως βραβείο κάποιο παλαιό βιβλίο, που ήταν όμορφο ή σπάνιο.

Οι Ρωμαίοι θεωρούσαν τα βιβλία αξιόλογα δώρα, ιδιαίτερα στους έφηβους ως παιδαγωγικό, κυρίως, μέσον.

6.5 Κλοπές – καταστροφές Βιβλίων

Πληροφόρηση για κλοπές βιβλίων έχουμε και από τους αρχαίους συγγραφείς. Το γεγονός αυτό χαρακτηριζόταν ως ιδιαίτερα βαρύ κακούργημα. Στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα γίνεται γνωστό και ένα άλλο φαινόμενο, η παρεμπόδιση της διάδοσης και απόκρυψη της

πρώτης έκδοσης καθώς και άλλων αντιγράφων, ως έκφραση της αντίθεσης με τις διάφορες θεωρίες. Σε αυτό το σημείο δεν πρέπει να παραληφθεί και το ατόπημα της λογοκρισίας που κατά βάση χρησιμοποίησαν κατά καιρούς και σε διαφορετικές συνθήκες οι κρατικοί θεσμοί, ιδιαίτερα όταν έβλεπαν την παρέκκλιση από τα χρηστά ήθη ή την κριτική που ασκείτο στην εκάστοτε εξουσία. Στην προσπάθειά τους να επιβάλλουν τους δικούς τους κανόνες περί θρησκείας, πολλοί αυτοκράτορες επέβαλαν το κάψιμο των ειδωλολατρικών συγγραμμάτων ή την απαγόρευση της κυκλοφορίας τους, ανάλογα με το αδίκημα, και της τοποθέτησή τους σε δημόσιες βιβλιοθήκες. Όπως έχει γίνει γνωστό επί αυτοκράτορα Δομιτιανού, με την υποψία και μόνον ότι προσέβαλαν την Μεγαλειότητά του, εξοντώθηκαν πολλοί συγγραφείς και τα έργα τους κάηκαν. Επί Διοκλητιανού αυτοκράτορα και κατά τη διάρκεια των χριστιανικών διωγμών καταστράφηκαν πολλά ιερά κείμενα – συγγράμματα της νέας Πίστης. Στη συνέχεια και μετά από χρόνια, οι χριστιανοί έκαναν ακριβώς τα ίδια σε αλλόθρησκους.

Κάπως έτσι λοιπόν, χωρίς ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις, φθάνουμε στον Μεσαίωνα όπου κατά βάση βλέπουμε τη διάδοση του θρησκευτικού βιβλίου μέσα από τα μεγάλα Μοναστήρια.

Έχοντας υπόψιν του ότι το βιβλίο είναι το πιο διαδεδομένο αντικείμενο, ο Μπόρχες θέλοντας να τονίσει τη σημασία του βιβλίου έγραψε χαρακτηριστικά πως ‘το βιβλίο είναι η προέκταση της μνήμης και της φαντασίας του ανθρώπου’. Κανένας ορισμός δεν υπάρχει που να καλύπτει καθ’ ολοκληρίαν την έννοια του βιβλίου. Ωστόσο, μπορούν να εντοπιστούν τρία σταθερά του χαρακτηριστικά: η χρησιμότητα του ως μέσου επικοινωνίας, η χρήση γραφής ή άλλων συμβόλων για την παραγωγή και μετάδοση νοημάτων και το στοιχείο του δημοσιεύσιμου υλικού. Σκοπός του βιβλίου είναι η μετάδοση μηνύματος και η ταυτόχρονη διάδοση και διατήρηση του στο χώρο και το χρόνο.. Ταυτόχρονα θα συνδεθεί με τους αγώνες κατά της τυραννίας και των ανελεύθερων καθεστώτων, θα είναι το μόνιμο καταφύγιο για την προαγωγή μιας όλο και πιο εξευγενισμένης συμπεριφοράς του ανθρώπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

ΕΦΕΥΡΕΣΗ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΩΣ ΜΕΓΙΣΤΟ ΜΕΣΟ ΔΙΑΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

7.1 Εφεύρεση της Τυπογραφίας

Το πέρασμα στην εποχή της Αναγέννησης σηματοδοτεί η εφεύρεση της τυπογραφίας, με τον πατέρα της μηχανικής εκτύπωσης, τον Ιωάννη Γουτεμβέργιο. Αν και είχαν ήδη κατασκευαστεί από τον Ολλανδό Λαυρέντιο Κοστέρ κινητά τυπογραφικά στοιχεία, ο Γουτεμβέργιος συνέλαβε πρώτος την ιδέα της τυπογραφικής μεθόδου στο σύνολό της. Με την τυπογραφία, το αρχικό κείμενο αρχίζει και αναπαράγεται πιστά, χωρίς λάθη ή παραλήψεις, που πιθανότατα να συνέβαινε όταν οι αντιγραφείς αναπαρήγαγαν τα κείμενα. Με τον τρόπο αυτό τα κείμενα έγιναν εύρηστα. Ειδικότερα, τα κείμενα διαχωρίστηκαν από τις εικόνες και το παρόν από το παρελθόν κατά τον Martin. Η εμφάνιση της τυπογραφίας δημιούργησε καινούργιες συνθήκες για την παραγωγική διαδικασία του βιβλίου, την προώθηση και την αγορά του. Το μακρύ ταξίδι της τυπογραφίας μέσα από το βιβλίο θα αλλάξει την εικόνα του πολιτισμού όλης της ανθρωπότητας, θα βαστήξει μέχρι τις ημέρες μας και θα αποκτήσει νέες, εν πολλοίς άγνωστες, προοπτικές. Ο **Γουτεμβέργιος** θα γίνει το σύμβολο της τυπογραφίας και της σύγχρονης εκδοχής του βιβλίου, η δε **‘Βίβλος με τους 42 στίχους’** σε 200 αντίτυπα, το 1455 ως πρώτο βιβλίο της σύγχρονης μορφής θα γίνει πλοηγός για εκατομμύρια βιβλία σε ένα ταξίδι χωρίς τελειωμό. Βέβαια μορφές ‘τυπογραφίας’ είχαν αναπτυχθεί και στη Μινωική περίοδο (δίσκος της Φαιστού) και στους Κινέζους πολλά χρόνια πριν, αλλά η έκρηξή της και η ανάπτυξή της θα καταγραφεί στη νεώτερη περίοδο στη Δύση, γιατί θα προκαλέσει και θα συνδεθεί με κοσμοϊστορικές αλλαγές. Εμφανίζονται πλέον σε νέα μορφή οι εκδοτικοί οίκοι, αναπτύσσεται το βιβλιομπόριο που σημαίνει ότι τα βιβλία αγοράζονται. Το βιβλίο και κατ’ επέκταση η γνώση, έπαψε πλέον να είναι το προνόμιο των ολίγων και έγινε προσιτό για τους πολλούς. Μέσα από αυτήν τη εφεύρεση, επετράπη η γοργή μετάδοση και ανταλλαγή απόψεων, ιδεών και πληροφοριών. Η έκρηξη της τυπογραφίας είναι ιστορική και από το **1475** και για έναν αιώνα, εποχή που η τυπογραφία κατακτά τη Δύση, η Ευρώπη ολόκληρη καλύπτεται από χαρτοβιομηχανίες, ενώ ταυτόχρονα τυπώνονται κείμενα που συνδέονται άμεσα με τους αγώνες των χριστιανικών λαών εναντίον των Τούρκων και με τις προσπάθειες να αναχαιτισθεί η τουρκική προέλαση στον ευρωπαϊκό χώρο.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ραγδαία μετάδοση της γνώσης και την διεύρυνση της πνευματικής καλλιέργειας, που κάποτε ήταν προνόμιο του κλήρου και των Αριστοκρατών. Όλη αυτή λοιπόν η προσπάθεια οδήγησε στην περίοδο της Αναγέννησης στην Ευρώπη και στη διάδοση των έργων του Διαφωτισμού.

Γίνεται λοιπόν αποδεκτή η διαπίστωση ότι η τυπογραφία ορίζει την τύχη του πολιτισμού μας. Ο Henri-Jean Martin σημειώνει πως η πιο προφανής διαφορά του τυπωμένου βιβλίου από το χειρόγραφο είναι αυτό που ο Lucien Febure στο βιβλίο του “the coming of the book” ονομάζει ‘πολιτική ταυτότητα’. Το βιβλίο πλέον είναι αποτέλεσμα και έκφραση διαφόρων διεργασιών και αλληλεπιδράσεων, πνευματικών, τεχνικών και οικονομικών. Ως μέσον λοιπόν, μπαίνει δυναμικά στην εξέλιξη της εκπαίδευσης η οποία είναι στοιχείο αναπόσπαστο της Κοινωνικής Πολιτικής στα Κράτη της Ευρώπης. Φθηνότερο το μέσον πλέον, οδηγεί στην μαζική δημόσια εκπαίδευση, διαχέοντας τη γνώση σε όλες τις κοινωνικές τάξεις.(εικόνα 9)

Εικόνα 9. Εκδόσεις εποχής

7.2 Διάδοση του Βιβλίου

Η διάδοση του βιβλίου, παρότι σε όλη την Ευρώπη είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις, στην Ελλάδα της εποχής της Τουρκοκρατίας, η χρήση και η διακίνηση του παρουσιάζει αρκετές και σημαντικές ιδιομορφίες, οι οποίες επηρεάζουν σε γενικές γραμμές την ουσιαστική και ευρεία προσέγγιση του Ελληνικού κοινού. Η ελληνική γραμματεία θα περάσει από την

Ανατολή στη Δύση στα δύσκολα χρόνια του 15^{ου} αιώνα με φορέα την τυπογραφία και το βιβλίο. Φεύγουν οι Έλληνες λόγιοι με την άλωση της Πόλης, πάνε κατά τη Δύση, ξέρουν ότι τώρα η Ιστορία ρίχνει το βλέμμα της προς την Εσπερία. Βαστάνε μαζί τους τα ιερά και τα όσια, βαστάνε ό,τι τους κρατάει στη ζωή σε συνθήκες απόλυτης καταστροφής, βαστάνε αυτά που θα τους ξαναδώσουν φως στο μέλλον τους. Και ο έτερος εθνικός ποιητής μας Κ. Παλαμάς, με τον οίστρο του θα δώσει την εικόνα με περισσή λυρικότητα *«και κρατάν και σφίγγουν / τυλιγάδια και βιβλία / σε χρυσές κι ελεφαντένιες / πλούσια σκαλισμένες θήκες / ... / και βαριά σταμνιά, γιομάτα / με τη στάχτη των προγόνων»*. Κανένας δε μπορεί να γνωρίζει ποια θα ήταν η εξέλιξη και η τύχη του πολιτισμικού μας πλούτου, αν αυτή την περίοδο δεν είχαμε τη γέννηση της σύγχρονης μορφής του βιβλίου, αν δεν είχαμε την ανθοφορία της εκδοτικής τέχνης. Φέρνοντας λοιπόν στο νου μας τις συνθήκες εκείνες, γίνεται αντιληπτό ότι στην ελληνική περίπτωση δεν είναι δυνατόν να αναφερόμαστε στις εκτυπώσεις, πολλώ μάλλον σε διακίνηση του εντύπου. Η έλλειψη ουσιαστικής εκπαίδευσης εξαιτίας του Τουρκικού ζυγού, η παράδοση της υποτυπώδους εκπαίδευσης στους ιερείς του κατώτατου κλήρου, σε χώρους τύπου κρυφού σχολείου καθώς και οι τραγικές οικονομικές συνθήκες είχαν ως αποτέλεσμα την έλλειψη του διδακτικού μέσου. Ούτε λόγος για ύπαρξη τυπογραφείων και εκτυπώσεων. Το μοναδικό μέσον εκπαίδευσης ήταν τα θρησκευτικά βιβλία της εκκλησίας. Λόγω των παραπάνω αιτιών δυσχεραίνεται τόσο η προώθηση όσο και η διάδοση του βιβλίου, αφού δεν μπορούν καν να αναδειχθούν κάποια κέντρα συστηματικής διακίνησης. Ακόμη και στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας, ο χώρος του βιβλιοπωλείου είναι άγνωστος στον τουρκοκρατούμενο ελληνισμό. Τα βιβλία εκτυπώνονται εκτός Ελλάδας και η διάθεσή τους είναι μάλλον απαγορευτική επειδή ακριβώς κανείς δεν ήτο διατεθειμένος να ασχοληθεί. Τα πρώτα αναγνώσματα που εκδίδονται και έχουν μάλιστα δίγλωσσες παρατηρήσεις είναι η *‘Βατραχομομαχία’* (1474), τα *‘Ερωτήματα’* του Μ. Χρυσολωρά (1474), η *‘Γραμματική’* του Θ. Γαζή, η *‘Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών’* του Κ. Λασκάρεως (1476). Ο Άλδος Μανούτιος στη Βενετία δημιουργεί με το τυπογραφείο του το πρώτο ονομαστό φυτώριο έκδοσης ελληνικών βιβλίων. Ολόκληρο το έργο του Αριστοτέλη, της κορυφαίας πνευματικής μορφής που πέρασε ποτέ πάνω στην επιφάνεια της Γης κατά πολλούς διανοητές, οι *‘Κωμωδίες’* του Αριστοφάνη, οι τραγωδίες του Σοφοκλή, *‘Τα καθ’ Ηρώ και Λέανδρον’* του Μουσούρου, τα *‘Ειδύλλια’* του Θεοκρίτου θα τυπωθούν από αυτό το μεγάλο ουμανιστή και ελληνιστή και τα βιβλία του θα ταξιδεύουν σε όλα τα κέντρα μόρφωσης της Ευρώπης. Από το τυπογραφείο του Καλλέργη κυκλοφορεί το *‘Συμπλεκτίου του μεγάλου διδασκάλου Υπόμνημα εις τα δέκα κατηγορίας του Αριστοτέλους’* (1499), ενώ έναν αιώνα αργότερα ο Γλυζούνης εκδίδει το *‘Βιβλίον*

λεγόμενον αναγνωστικόν' (1595). Τέλος το 17^ο αιώνα, το πρώτο ελληνικό τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης προκαλεί τις αντιδράσεις των καθολικών και στάθηκε αφορμή για σοβαρότερη αναμέτρηση των τελευταίων με το πατριαρχείο και τους διαμαρτυρούμενους υποστηρικτές του πατριάρχη Λούκαρι. Στη δίνη των ιδεολογικών αντιπαράθεσεων θα βρεθούν ακόμη και βιβλία ποιητικά όπως η **Ερωφίλη** και ο **Ερωτόκριτος**, τα οποία θα συναντήσουν την αποδοκιμασία της Εκκλησίας τον 18^ο αιώνα και ανάλογες εξελίξεις με βίαιες μορφές αποδοκιμασίας θα γνωρίσει ο Ρήγας στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και ο Κοραΐς και οι δυνάμεις του διαφωτισμού στη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα.

Έτσι τα ελληνικά βιβλία παρέμεναν ξεχασμένα, οπότε δεν υπάρχει και η ανάλογη ωφέλεια. Το βιβλιοπωλείο λοιπόν στην ουσιαστική του μορφή, δεν αποτέλεσε ποτέ πραγματικότητα για τον τότε Ελληνισμό με αποτέλεσμα όσοι γνώριζαν περί της ύπαρξης των βιβλίων να ψάχνουν άλλους δίαυλους για την απόκτησή τους. Τόπος διάθεσης των βιβλίων ήταν τα εμπορικά πανηγύρια, όχι μόνον στον Ελλαδικό χώρο αλλά και στον Ευρωπαϊκό. Οι ιδιομορφίες αυτές, ως καθοριστικοί παράγοντες της παραγωγής και της διάδοσης του βιβλίου περιορίζουν σε μεγάλο βαθμό κάθε προσπάθεια προβολής του. Αυτό κατά βάση αφορά τον εκδότη καθώς και τον αυτοχρηματοδοτούμενο ιδιώτη ή τον μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα φορέα. Αλλά και στους νεώτερους χρόνους το βιβλίο θα περάσει από χίλια μύρια κύματα, θα συνδεθεί με την προσπάθεια μορφωτικής ανέλιξης του λαού μας και θα σηκώσει μεγάλο βάρος της διατήρησης της εθνικής μας ταυτότητας στις δύσκολες περιόδους

Βέβαια το ίδιο το βιβλίο αποτέλεσε ίσως το σημαντικότερο μέσον για την προβολή του. Παράλληλα όμως, οι οργανωμένες εμπορικές επιχειρήσεις χρησιμοποίησαν και άλλες ειδικές εκδόσεις για την προώθηση του βιβλίου αλλά και τις δουλείες τους γενικότερα. Ειδήσεις, αγγελίες, κατάλογοι παρεμβάλλονται ως πρόσθετα στοιχεία για την προώθηση και κυκλοφορία ενός βιβλίου. Πράκτορες και αντιπρόσωποι των τυπογραφικών επιχειρήσεων πηγαίνουν στα χωριά με καταλόγους βιβλίων και με αυτόν τον τρόπο παίρνουν τις σχετικές παραγγελίες ανάλογα με το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν τα βιβλία. Τα θέματα ποικίλα, ωστόσο πάντα υπάρχει η μόνιμη επίκληση στο Γένος, με αναφορά στην γενικότερη ή ειδικότερη ανάγκη του. Η έκδοση ελληνικών εφημερίδων και περιοδικών στο Παρίσι είχαν σκοπό να προσφέρουν τη δημοσιότητα, να αφυπνίσουν την Ευρώπη και να συσπειρώσουν τους Έλληνες λόγιους για το ελληνικό ζήτημα. Δημιουργήθηκε έτσι ένα ευρύτατο πεδίο προκειμένου να δημοσιοποιηθεί η ανάγκη για άμεση βοήθεια στην τότε Ελλάδα. Πολλά τα προβλήματα για νέες εκδόσεις εκείνη την εποχή, τα οποία συνοψίζονται στα οικονομικά και

στα γεωγραφικά. Τα Οικονομικά σχετίζονταν με τις δυσκολίες στη χρηματοδότηση ενώ τα γεωγραφικά με την αδυναμία των συγγραφέων αλλά και των μεταφραστών να βρίσκονται κοντά στα εκτυπωτικά κέντρα για να παρακολουθούν τις εκτυπώσεις των βιβλίων.

Όλα τα παραπάνω συνέβαιναν στην τότε Ελλάδα ενώ την ίδια εποχή στην Ευρώπη έχουμε την αντικατάσταση της χειρόγραφης αντιγραφής από την εκτύπωση ως κύριο τρόπο παραγωγής του βιβλίου. Ως προς αυτό και λαμβάνοντας υπόψιν την εξάπλωση του εμπορικού καπιταλισμού, αξίζει να επισημανθούν οι τεχνολογικές εξελίξεις στη μεταλλουργία, οι θρησκευτικές και πολιτιστικές ‘ευαγγελικές’ και ουμανιστικές τάσεις, η αύξηση του αριθμού των εγγράμματων λαϊκών και η ανάπτυξη του εμπορίου του χειρόγραφου βιβλίου. Η τυπογραφία έδωσε εμπορικά και ανταγωνιστικά κίνητρα. Η επανάσταση του βιβλίου κατά τον 15^ο αιώνα οφείλεται καταρχάς στην εισαγωγή των πιεστηρίων. Η τυπογραφία γενικότερα βοήθησε εξαιρετικά στην αναπαραγωγή του βιβλίου, ειδικότερα στα Μοναστήρια της Ευρώπης, όπου εκεί οι μοναχοί θεωρούσαν ότι έκαναν θεάρεστο έργο, σε αντίθεση με τους μουσουλμάνους. Η επίδραση της εκκλησίας δεν ήταν πλέον τόσο εύκολη . Οι ηγεμόνες της εποχής ξέφυγαν από την επιρροή των παπών, όπως επίσης και οι συγγραφείς που πλέον δραστηριοποιούνταν εκτός εκκλησίας αποκτώντας σιγά σιγά ένα είδος ανεξαρτησίας.

Στην Ευρωπαϊκή αγορά πλέον δημιουργούνται κέντρα εμπορίου του βιβλίου. Όμως μετά τη Μεταρρύθμιση, η αγορά αυτή φεύγει από την Φρανκφούρτη και πηγαίνει στη Λειψία που είναι πλέον το επικρατέστερο κέντρο εμπορίου του βιβλίου, για το λόγο ότι ήταν ήδη το κέντρο των διαμαρτυρούμενων χωρών. Αρχικά εκδίδονται κατάλογοι βιβλίων της Λειψίας, που όμως δεν περιλαμβάνουν βιβλία από άλλες περιοχές, όπως είναι το Μόναχο και η Βιέννη. Η έκθεση βιβλίου της Φρανκφούρτης αρχίζει να φθίνει. Με αυτόν τον τρόπο αποκτάμε μια άλλη αντίληψη της διακίνησης του βιβλίου κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα στη Γερμανία.

Ο ρόλος του βιβλίου σε μια κοινωνία, δεν είναι δυνατόν να γίνει αντιληπτός αν δεν γνωρίζουμε το μηχανισμό της διάδοσής του. Σε αντίθεση με τη Γερμανία, στη Γαλλία το έντυπο βιβλίο διαδίδεται μέσα από δυο τρόπους. Ο πρώτος τρόπος αφορά το λατινικό έντυπο ευρείας κυκλοφορίας ή ακόμη και το έντυπο στη Γαλλική γλώσσα. Με τον τρόπο αυτό καλύπτεται η διεθνής διάδοση του λόγιου λατινικού βιβλίου σε εθνικό ή επαρχιακό επίπεδο. Από την άλλη, οι μεγάλοι εκδοτικοί οίκοι ή βιβλιοπωλεία του Παρισιού και της Λυών, προσπαθούν να έχουν ενδιάμεσους σταθμούς, κυρίως στις επαρχιακές μητροπόλεις,

προκειμένου να εκδώσουν έργα ικανά να χρησιμοποιηθούν ως ανταλλακτική μονάδα. Με τον τρόπο αυτό, έχουν ως σκοπό τη συμβολή στην ανάπτυξη της πνευματικής ζωής της εκάστοτε πόλης. Οι τυπογράφοι της επαρχίας βέβαια βιοπορίζονται από τις εκδόσεις σχολικών βιβλίων ή βιβλίων θρησκευτικού περιεχομένου ακόμη και παπικού ενδιαφέροντος. Επιπλέον, πολλά τυπογραφεία λειτουργούν εκτός Γαλλίας προκειμένου να εκδοθούν και τα απαγορευμένα βιβλία της εποχής. Στη μάχη της διάδοσης του βιβλίου μπαίνουν και οι πλανόδιοι έμποροι που ακολουθούν τα ίδια δρομολόγια κάθε χρόνο, χωρίς βέβαια να παραλείπονται και τα επαρχιακά βιβλιοπωλεία. Στην εποχή του Ναπολέοντα, το έντυπο βιβλίο γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη, ωστόσο εξακολουθεί να πωλείται σε υψηλές τιμές. Για το λόγο αυτό, αρχίζουν να αναπτύσσονται τα αναγνωστήρια όπου κάποιος μπορεί να ενοικιάσει ένα βιβλίο για ανάγνωσή του είτε επιτόπου είτε στο σπίτι του. Συνήθως τα έντυπα αυτά ήταν μυθιστορήματα ή λογοτεχνικά δημιουργήματα. Τα αναγνωστήρια χρησιμοποιούσαν συνήθως όσοι ήταν κοντά στην αστική τάξη προκειμένου να κατακτήσουν την εξουσία, έχοντας αιχμή του δόρατος την ιδεολογική τάξη στην οποία άνηκαν. Η δυναμική της Αναγέννησης συμβαδίζει με την αναγέννηση του βιβλίου. Η ιστορία του βιβλίου και της τυπογραφίας είναι μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην τεχνολογική πρόοδο και την κοινωνική εξέλιξη. Μια πλημμύρα έκδοσης βιβλίων θα συνδεθεί με την πορεία χειραφέτησης του ανθρώπου από τις προκαταλήψεις, με τη γένεση του έθνους- κράτους, με τη δύσκολη πορεία της εκκοσμίκευσης του κράτους. Ο δεσποτισμός της καθολικής εκκλησίας θα δώσει σκληρή μάχη για να κρατήσει τα πρωτεία στη θεώρηση και στο χαρακτήρα της γνώσης. Το 1277 μια εκκλησιαστική σύνοδος στο Παρίσι θα καταδικάσει (!) έναν μεγάλο αριθμό βιβλίων του Αριστοτέλη. Τον 14^ο αιώνα ο Ιωάννης Χους γράφει το βιβλίο *‘Περί εκκλησίας’* και οδηγείται στην πυρά από την Ιερά Εξέταση. Το 1498 η Ιερά Εξέταση απαιτεί να καούν τα βιβλία που έχουν γραφτεί στη λαϊκή γλώσσα, ενώ το 1515 ο Πάπας Λέων ο Γ΄ επιβάλλει λογοκρισία σε όλες τις καθολικές χώρες. Δυστυχώς αρκετές θρησκείες αντιμετωπίζουν τη γνώση σαν κατάρα, φαινόμενο που ισχύει ακόμα και σήμερα. Ενδεικτικά να αναφερθούμε στον Αλ - Μπρούνι, φιλόσοφο του 10- 11^{ου} αιώνα, που έγραψε πολλά επιστημονικά και λογοτεχνικά βιβλία. Γι’ αυτόν η αξία του ανθρώπου αναδεικνύεται μέσα από τη συστηματική έρευνα ή το σεβασμό των ηθικών αξιών και είναι από τους πρώτους Μουσουλμάνους που μελέτησε την Ινδική σοφία και επιστήμη, διδάσκοντας τη σοφία και την επιστήμη των Ελλήνων. Έγραψε πάνω από εκατό έργα, αλλά γνώρισε διώξεις, περιπέτειες και εξορίες για το έργο του.

Ωστόσο το λυκαυγές του Διαφωτισμού είναι πολύ φωτεινό και η απελευθέρωση της επιστήμης από την ισχύ των θρησκευτικών δογμάτων, ίσως είναι ένα από τα πιο αποφασιστικά βήματα προόδου στην ιστορία της ανθρωπότητας. Τα βιβλία συνεργούν τα μέγιστα στον εκδημοκρατισμό των κοινωνιών. Το 1500 έχουν ήδη τυπωθεί πάνω από εννέα εκατομμύρια βιβλία και η ζήτηση των βιβλίων είναι τρομακτική. Ένας νέος άνθρωπος γεννιέται στη Δύση. Το 1521 το Βασιλικό Δικαστήριο απαγόρευσε στους τυπογράφους της χώρας «να εκδίδουν βιβλία στα λατινικά ή τα γαλλικά που να άπτονται της χριστιανικής πίστης ή της ερμηνείας των ιερών Γραφών, πριν αυτά εξεταστούν από τη Θεολογική Σχολή ή τους αντιπροσώπους της», το 1523 έγινε έρευνα στο σπίτι του Berquin, προστατευόμενου του βασιλιά Φραγκίσκου και αποκάλυψε προγραμμαμένα έργα του Λούθηρου, από το Βασιλικό Δικαστήριο και έκαψαν τα βιβλία του. Το 1534 ο τυπογράφος Antoine Augereau, με εντολή του Βασιλικού Δικαστηρίου, συνελήφθη και φυλακίσθηκε και το Βασιλικό Δικαστήριο αποφάνθηκε πως ο κατηγορούμενος συνδεδεμένος με τους αφισοκολλητές και εκδότης λαθεμένων βιβλίων, ήταν ένοχος για παραβίαση των απαγορεύσεων του Δικαστηρίου και τελικά απαγχονίστηκε, το δε σώμα του κάηκε. Το Βασιλικό Διάταγμα του 1551 απαγόρευσε πλήρως την εισαγωγή βιβλίων από τη Γενεύη και διέταξε την παράδοση όλων των ‘αχαρτογράφητων’ βιβλίων μέσα σε ένα μήνα, διαιώνισε την απαγόρευση της έκδοσης βιβλίων θρησκευτικού περιεχομένου, ενώ απαγόρευσε την επανέκδοση τίτλων στα λατινικά, εβραϊκά, ελληνικά και γαλλικά των προηγούμενων σαράντα χρόνων και ως αποτέλεσμα υπήρξε η μαζική μετανάστευση γάλλων βιβλιοπωλών και τυπογράφων στην πόλη της Γενεύης. Μάλιστα η στρατιωτική αντιπαράθεση του 1577 συνοδεύτηκε από έναν καταιγισμό εντύπων. «Όπως ο εχθρός σαγήνευσε με βιβλία τον παραπλανημένο λαό που λαθεμένα τον ακολουθεί, πρέπει να τον αντιμετωπίσουμε μέσα από βιβλία, με βιβλία να του επιτεθούμε, με βιβλία να του απαντήσουμε», θα δηλώσει ο Pierre de Rosand και μπορούμε να ισχυριστούμε πως ο γαλλικός ‘πόλεμος των λέξεων’ της περιόδου 1540-1590 υπήρξε απόπειρα ολικής προπαγάνδας.

Το 1543 ο Κοπέρνικος, θεμελιωτής της σύγχρονης αστρονομίας, γράφει το βιβλίο «Περί των περιστροφικών κινήσεων των ουρανίων σωμάτων», το οποίο θα αλλάξει όχι μόνο τη ροή της επιστήμης αλλά και τον τρόπο σκέψης του ανθρώπου και θα βγάλει τη Γη από το κέντρο του Σύμπαντος και θα την τοποθετήσει σε μια συνηθισμένη γωνιά του, την πραγματική γωνιά. Αυτή θα είναι η πρώτη ‘ύβρις’ έναντι της θρησκευτικής δοξασίας και προκατάληψης, η δεύτερη θα έλθει πολύ αργότερα με την ‘Καταγωγή του ανθρώπου’ του Δαρβίνου. Το βιβλίο του Κοπέρνικου θα παραμείνει στον Index (κατάλογος απαγορευμένων βιβλίων για τους

πιστούς) της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας για περίπου 300 χρόνια, μέχρι το 1835. Ο δε Έντεξ συνολικά θα λάβει τέλος μόλις το 1966, με πρωτοβουλία του πάπα Παύλου ΣΤ΄, αφού ίσχυσε από το 1542, όταν ο πάπας Παύλος ο Γ΄ θέσπισε το Άγιο Δικαστήριο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Ξεκινώντας με την έννοια του όρου ‘Βιβλιοθήκη’ από την αρχαιότητα έως και σήμερα, διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχει καμία αλλαγή ή διαφοροποίηση. Βιβλιοθήκες ονομάζουμε τους χώρους όπου φυλάσσονται τα βιβλία αλλά συγχρόνως και τα έπιπλα, όπου τοποθετούνται τα βιβλία.

Τις πρώτες ενδείξεις για την ύπαρξη βιβλιοθηκών στον ευρύτερο ελληνικό χώρο, τις έχουμε από πήλινες πινακίδες της Μινωικής και της Μυκηναϊκής εποχής που βρέθηκαν σε ανασκαφές. Πρώτες αναφορές έχουμε από τις ανασκαφές της Μεσοποταμίας, όπου η έννοια της βιβλιοθήκης ήταν αντιληπτή ως συλλογή εγγράφων θρησκευτικού, εμπορικού, ιδιωτικού, κυβερνητικού ή διοικητικού περιεχομένου στα ανάκτορα των βασιλιάδων σε σφηνοειδή γραφή.

Οι βιβλιοθήκες στη Μέση Ανατολή χρησίμευαν κυρίως για επαγγελματική πληροφόρηση και ανταποκρίνονταν στις ανάγκες του πολιτισμού. Η ύπαρξή τους διακόπηκε με την καταστροφή του πολιτισμού της περιοχής.

Στην Αρχαία Αίγυπτο δεν υπάρχουν ιδιαίτερες αναφορές σε βιβλιοθήκες. Κάποια αναφορά ωστόσο συναντάμε σε κτήριο, όπου μια ‘ιερή βιβλιοθήκη’ ονομάζεται “κτήριο ψυχής”. Η ένδειξη αυτή παραπέμπει λογικά σε τμήμα ναού ή χώρο θρησκευτικού περιεχομένου. Ο ίδιος χαρακτηρισμός επίσης υπάρχει σε ιστορικές μοναστηριακές βιβλιοθήκες του 16^{ου} αιώνα στην Ελλάδα.

Συγκεκριμένες πληροφορίες για βιβλιοθήκες στην αρχαία Αθήνα δεν υπάρχουν και ερείπια δεν προκύπτουν. Δημόσια βιβλιοθήκη ιδρύθηκε από τον Πεισίστρατο που είχε συγκεντρώσει πλήθος βιβλίων τα οποία δώρισε στην Αθήνα για δημόσια χρήση. Η βιβλιοθήκη εκείνη μεταφέρθηκε στην Περσία ως λάφυρο από τον Ξέρξη ενώ χρόνια αργότερα τα βιβλία επαναπατρίστηκαν από τον Σέλευκο στην Αθήνα.

Στη συνέχεια ιδρύθηκαν πολλές ιδιωτικές βιβλιοθήκες όπως του Πλάτωνα, του Ισοκράτη και αργότερα του Δημοσθένη. Ο Σωκράτης δεν έγραψε ποτέ βιβλία διότι έτρεφε αποστροφή στο γραπτό λόγο. Ο Αριστοτέλης ίδρυσε την μεγαλύτερη ιδιωτική βιβλιοθήκη για την υποστήριξη του Λυκείου. Η ύπαρξη της βιβλιοθήκης ήταν προϋπόθεση για την έκδοση του έργου του με επιστημονικό τρόπο. Κάποια από τα βιβλία του, όταν πέθανε ο Αλέξανδρος, μεταφέρθηκαν στη Χαλκίδα. Τα υπόλοιπα τα πήραν οι μαθητές του, Θεόφραστος και Εύδημος. Στη συνέχεια, ο Θεόφραστος κληροδοτεί την βιβλιοθήκη του στον Νηλέα,

συμμαθητή του Αριστοτέλη στην Ακαδημία, ανθρώπου χωρίς ιδιαίτερη επιστημονική δραστηριότητα. Η πιο φημισμένη και αξιόλογη βιβλιοθήκη της αρχαιότητας ήταν η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Με τις κατακτήσεις του Αλέξανδρου η Ελλάδα έφτασε στο απόγειο της δόξας της ξεπερνώντας τα όρια του Ελλαδικού χώρου. Ο Πτολεμαίος έκτισε περίλαμπρα κτήρια και προσέλκυσε επιστήμονες και ανθρώπους των γραμμάτων από όλον τον ελληνικό κόσμο. Η Αλεξάνδρεια ήταν πλέον το κέντρο του πνευματικού κόσμου της εποχής.

8.1 Βιβλιοθήκη Αλεξάνδρειας

Η οργάνωση και λειτουργία της βιβλιοθήκης ήταν πολύ προβεβλημένη. Επιπλέον η βιβλιοθήκη ήταν πολύ γνωστή ‘τοις φιλοπονούσι φιλοσοφείν’. Στόχος της ήταν να συγκεντρώσει όλη τη γραμματεία των λαών, γι’ αυτό και αποτέλεσε και την παρακαταθήκη των ελληνικών έργων και εργαλείων έρευνας. Από αρχιτεκτονική άποψη, οι ελληνικές βιβλιοθήκες ήταν δωμάτια με βιβλία σε αντίθεση με τις ρωμαϊκές που περιλάμβαναν και αναγνωστήρια.

Συγκεντρώνονταν λοιπόν βιβλία των τραγωδών Αισχύλου, Σοφοκλή, Ευριπίδη, είτε με δανεισμό από την Αθήνα είτε έναντι χρηματικής εγγύησης 15 ταλάντων με σκοπό την αντιγραφή τους. Όταν όμως ο Δημήτριος ο Φαληρέας, υπεύθυνος για την συλλογή των βιβλίων απ’ όλη την οικουμένη παρέλαβε τα παραπάνω έργα, προτίμησε να χάσει την χρηματική εγγύηση, κρατώντας τα πρωτότυπα και παραδίδοντας ένα αντίγραφο σε πάπυρο. Στη συνέχεια οι κληρονόμοι του, φοβούμενοι μήπως οικειοποιηθεί τα χειρόγραφα ο βασιλιάς της Περγάμου ο Ευμένης ο Β τα έκρυψαν σε σπηλιά όπου όμως καταστράφηκαν λόγω της υγρασίας. Τα χειρόγραφα του Αριστοτέλη (;) μετά από περιπέτειες και περιπλανήσεις έφτασαν στην Ακαδημία όπου αργότερα το 81 π.Χ. ο Σύλλας τα μετέφερε ως λάφυρο στην Αρχαία Ρώμη όπου έπεσαν σε ελληνικά χέρια. Εκεί ο αιχμάλωτος πολέμου, ο Τυραννίων, με την υποστήριξη του Λούκουλου, πέτυχε να συγκεντρώσει περί τους 30.000 παπύρινους κυλίνδρους. Την ίδια εποχή, ο Φάυστος, γιος του Σύλλα πέτυχε να καταστήσει την βιβλιοθήκη κέντρο της Ρωμαϊκής διανοήσης. Όταν όμως χρεοκόπησε ο Φάυστος, τα βιβλία δημοπρατήθηκαν και χάθηκαν.

Πολλά βιβλία κρατούνταν επίσης και μέσω των κατασχέσεων από τα πλοία που προσέγγιζαν την Αλεξάνδρεια. Υπήρχε λοιπόν χώρος στην βιβλιοθήκη που διατηρούνταν χωριστά αυτά τα βιβλία τα οποία ονομάζονταν “εκ πλοίων”.

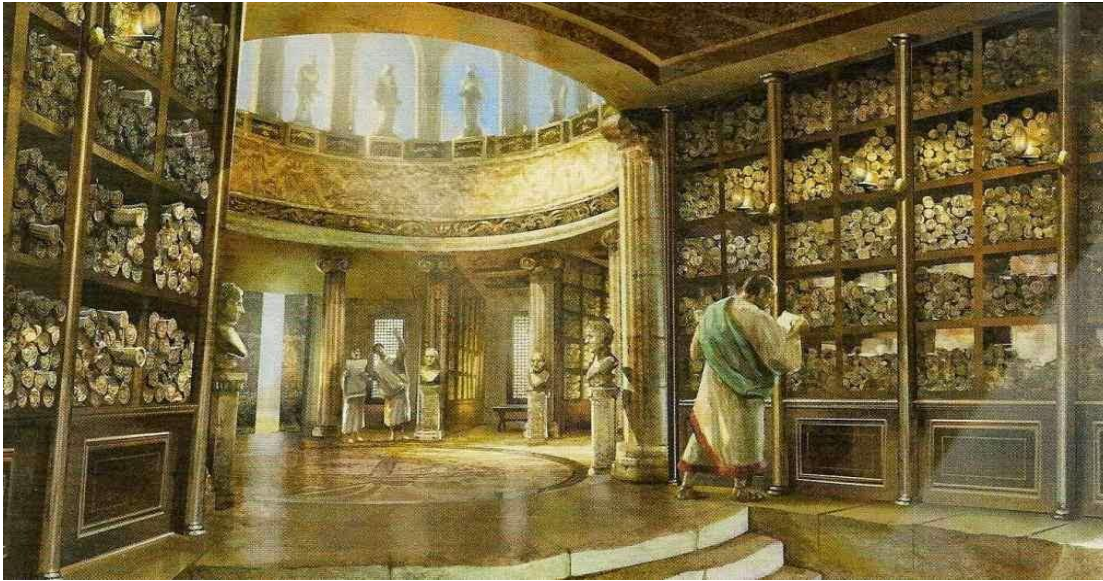
Στο απόγειο της δόξας της βιβλιοθήκης είχαν συγκεντρωθεί πάνω από 700.000 κύλινδροι – βιβλία. Δυστυχώς όμως με την πυρκαγιά του 47 μ.χ. καταστράφηκαν ολοσχερώς επί Ιούλιου Καίσαρα.(εικόνα 10)

Εικόνα 10. Αναβίωση της Βιβλιοθήκης της Αλεξανδρείας.

Κατά τον Πλούταρχο, η βιβλιοθήκη εμπλουτίστηκε με 200.000 βιβλία από την βιβλιοθήκη της Περγάμου ως δώρο στην βασίλισσα Κλεοπάτρα από τον Μάρκο Αντώνιο (εικόνα 11).

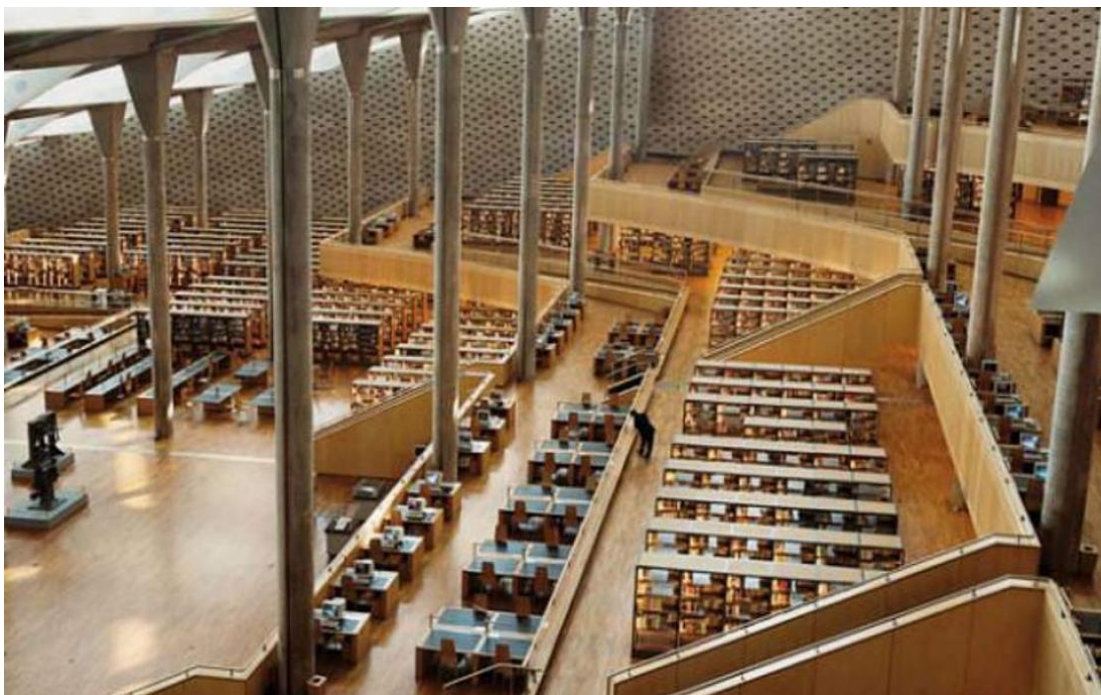
Η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, ως ξεχωριστό στολίδι, θα συγκεντρώνει τη λατρεία αλλά και την έχθρα διάφορων λαών και θα βρεθεί στο ‘μάτι του κυκλώνα’ αρκετές φορές.

Εικόνα 11. Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας

Όταν κατά τα μέσα του 7^{ου} μ.Χ. αιώνα η Αλεξάνδρεια κυριεύθηκε από τους Άραβες, ο χαλίφης Ομάρ προχώρησε στην καταστροφή των βιβλίων, με εξαίρεση τα έργα του Αριστοτέλη, χρησιμοποιώντας ως οδηγό για την πράξη του το Κοράνιο λέγοντας ότι «αν το περιεχόμενο των βιβλίων συμφωνεί με το βιβλίο του Αλλάχ, δεν μας χρειάζονται αυτά, εφόσον τότε το βιβλίο του Αλλάχ είναι υπέρ αρκετό. Αν αντίθετα περιέχουν κάτι ασύμφωνο προς το βιβλίο του Αλλάχ, δεν υπάρχει καμιά ανάγκη να τα κρατήσουμε». Σύμφωνα δε με μαρτυρίες χρειάστηκαν έξι μήνες για να αποτεφρωθούν. Αλλά όπου φυτρώνουν τα βιβλία, καμιά φωτιά δε μπορεί να εξαφανίσει το πνεύμα των βιβλίων, που θα έρχεται και θα επανέρχεται στο δικό του τόπο, στον τόπο των ανθρώπων. Μεγάλο πλήγμα επέφερε επίσης ο Άραβας στρατηγός Αμρ, όταν κατέκτησε την Αίγυπτο και κατά συνέπεια την Αλεξάνδρεια. Σύμφωνα με πληροφορίες της εποχής, πολλά βιβλία καταστράφηκαν όταν δόθηκε η εντολή να χρησιμοποιηθούν για να θερμαίνονται τα νερά στα λουτρά της Αλεξάνδρειας.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι η Βιβλιοθήκη της Αλεξανδρείας, τελώντας υπό της αιγίδα της UNESCO , ανακαινίστηκε με τη βοήθεια της Ελληνικής Κυβέρνησης αλλά και της Αιγυπτιακής. Οι ξεναγήσεις γίνονται πλέον και στην Ελληνική γλώσσα λόγω της αμέριστης βοήθειας της Ελλάδας (εικόνα12).

Εικόνα 12. Σύγχρονη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας.

Η Νέα Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας βρίσκεται παράλληλα στη Σχολή Τεχνών του Πανεπιστημίου της Αλεξάνδρειας και κοιτάζει προς τη Μεσόγειο με τη βόρεια πλευρά της. Η περιοχή της Σελσέλα, όπως ονομάζεται, βρίσκεται στη συνοικία του Σάτμπι και είναι σχεδόν η ίδια περιοχή με εκείνη την οποία καταλάμβανε η αρχαία βιβλιοθήκη. Στην περιοχή του Βρουχίου αποκαλύφθηκαν αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία φιλοξενούνται πλέον στο Μουσείο της Βιβλιοθήκης. Η θέα προς τον ανατολικό λιμένα αποκαλύπτει το παλιό φρούριο των Μαμελούκων στο Καϊτ Μπέι, το οποίο χτίστηκε το 1480 πάνω στα χαλάσματα του περιφημου Φάρου.

Η Βιβλιοθήκη σχεδιάστηκε έτσι ώστε να συγκλίνει προς τη θάλασσα ενώ ένα τμήμα της είναι βυθισμένο σε μια δεξαμενή νερού έτσι ώστε να συμβολίζει τον αρχαίο αιγυπτιακό ήλιο που προβάλλει από τη θάλασσα. Η επικλινής στέγη του οικοδομήματος επιτρέπει την έμμεση χρήση του ηλιακού φωτός στα περισσότερα τμήματα της βιβλιοθήκης και ταυτόχρονα δίνει

καθαρή θέα προς τη θάλασσα (εικόνα 13,14). Σχεδιασμένος σαν βέλος ένας αεροδιάδρομος ενώνει τη βιβλιοθήκη με το Πανεπιστήμιο, ενώ όλο το κτίριο είναι περιτειχισμένο με πέτρα από γρανίτη του Ασουάν, πάνω στον οποίο είναι σχεδιασμένα

Εικόνα 13. Εξωτ. Χώροι Σύγχρονης Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας

Εικόνα 14. Εξωτ. Χώροι Σύγχρονης Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας

καλλιγραφικά γράμματα και αντιπροσωπευτικές επιγραφές από όλους τους πολιτισμούς του κόσμου. Στην ουσία, ο όλος σχεδιασμός αποδίδει την κληρονομιά του παρελθόντος και την αναβίωση μιας πολιτισμικής ακτινοβολίας που αγγίζει και τις πιο μακρινές γωνιές του κόσμου.

Η βιβλιοθήκη καλύπτει μια συνολική περιοχή 40.000 μ², ενώ το συνολικό εμβαδόν των ορόφων της καλύπτει τα 69.000 μ². Η αχανής κύρια αίθουσα έχει 13 επάλληλα διαζώματα με

3.500 θέσεις μελέτης, 8.000.000 τόμους (προς το παρόν), 50.000 χάρτες, 100.000 χειρόγραφα, 30 βάσεις δεδομένων, 10.000 σπάνιες εκδόσεις, 200.000 δίσκους και μαγνητοταινίες με μουσικά θέματα, 50.000 βίντεο και 578 εργαζόμενους (προς το παρόν). Γι' αυτό η **Αλεξάνδρεια** θα μείνει ένας ζωντανός μύθος για τη δόξα του βιβλίου, ένας θρύλος για τους βιβλιόφιλους όλων των εποχών. Και είναι αυτό το μέγεθος του συμβόλου που φέρνει σήμερα όλο το ιστορικό φορτίο για την ανασύσταση μιας σύγχρονης κιβωτού των βιβλίων σε αυτή την πόλη. Όλοι όσοι νοιώθουν το γοητευτικό σκίρτημα του διαβάσματος, στρέφουν το ονειροπόλο βλέμμα τους εδώ, μήπως αναγεννηθούν όλες αυτές οι πνευματικές φωνές, που κάποτε είχαν 'αποικίσει' στην πόλη του Αλέξανδρου, και ξαναστήνουν ο καθένας τις δικές του μυθολογίες, ανακατεύοντας θρύλους του παρελθόντος με προσδοκίες του μέλλοντος.

8.2 Επιφανείς Βιβλιοθήκες

Η βιβλιοθήκη της Περγάμου που παρουσιάζεται ως μια αξιόλογη βιβλιοθήκη, ανταγωνιστική κατά μεγάλο βαθμό, ιδρύθηκε από τον Ευμένη Β'. Η διαφορά της από την βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας είναι ότι ήταν ανοικτή στο ευρύ κοινό, ενώ της Αλεξάνδρειας απευθυνόταν σε μια κλειστή κοινότητα των λογίων του Μουσείου και της Βιβλιοθήκης. Δεν μπόρεσε να φτάσει ποτέ το μέγεθος της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας αλλά ούτε βεβαίως την αίγλη. Η **Πέργαμος** θα προσπαθήσει να ανταγωνιστεί αυτό τον μεγαλειώδη ναό των βιβλίων, δημιουργώντας και ένα μεγάλο εμπόριο ζώων για να παίρνουν το δέρμα τους και να κατασκευάζουν τις περγαμινές – σε αντίθεση με τους πάπυρους της Αλεξάνδρειας, αλλά δεν θα τα καταφέρει. Ο συναγωνισμός όμως θα ανάψει ανάλογες 'φωτιές' και σε άλλες πόλεις και η κλασική γραμματεία θα μεταλαμπαδεύεται στις σκέψεις των ανθρώπων.

Βιβλιοθήκες δημιουργήθηκαν και σε διάφορες άλλες πόλεις όπως η Αθήνα, η Ρόδος, η Έφεσος, οι Δελφοί και η Επίδαυρος. Οι βιβλιοθήκες κτιζόνταν κοντά στα αθλητικά κέντρα και συνδέονταν με τα εκπαιδευτικά κέντρα. Ιδιωτικές βιβλιοθήκες υπήρχαν και ήταν ανοικτές για το κοινό. Η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας κατά βάση είχε ελληνική γραμματεία ενώ εκείνη της Ρώμης λατινική γραμματεία. Στη Νινευή θα αναπτυχθεί από τον Ασσυρμπανιπάλ μεγάλη βιβλιοθήκη, ενώ οι Αιγύπτιοι θα δημιουργήσουν το κυλινδρικό βιβλίο από πάπυρο και θα κυκλοφορεί σε μεγάλους αριθμούς που μπορούν να συγκριθούν μόνο με εκείνους της Αναγέννησης. Παρόλα αυτά το βιβλίο δεν προσφέρεται σε όλους αλλά

μόνο στους μνημένους. Είναι η εποχή των αυταρχικών καθεστώτων, όπου η γνώση είναι απαγορευμένος καρπός για τους απλούς ανθρώπους.

Γνωστή στην Αθήνα ήταν και η βιβλιοθήκη του Τραϊανού. Η Βιβλιοθήκη του Κέλσου στην Έφεσο φημίζεται για την άριστα διατηρημένη πρόσοψή της έως και σήμερα. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι στο Ηράκλειο της Ιταλίας είχαν βρεθεί 1.800 ρόλοι παπύρου οι οποίοι καταστράφηκαν με την έκρηξη του Πομπηίου. Οι πάπυροι περιείχαν συγγράμματα της Επικούριας φιλοσοφίας από την Ελλάδα.

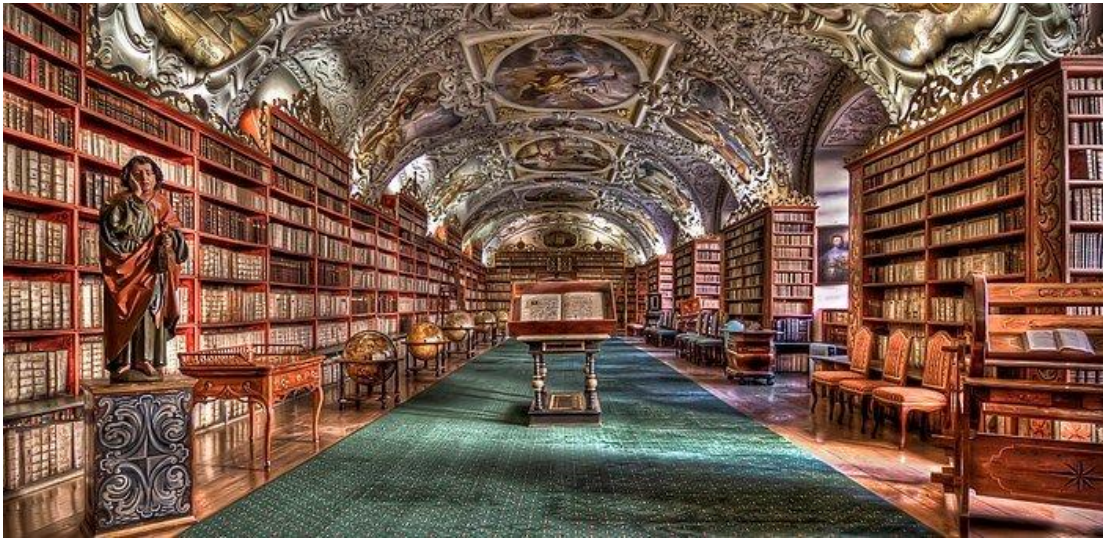
Φτάνοντας πλέον στους Χριστιανικούς και Βυζαντινούς χρόνους, εμφανίζονται οι χριστιανικές βιβλιοθήκες στην ενορία της Ρώμης και της Ιερουσαλήμ. Η βιβλιοθήκη της Καισαρείας, πόλης της Παλαιστίνης είναι εξίσου σημαντική με την βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας και διατηρήθηκε μέχρι την εποχή που οι Άραβες κατέλαβαν την Παλαιστίνη.

Τον 4^ο αιώνα κτίζεται η πρώτη αυτοκρατορική ή Παλατινή βιβλιοθήκη της Κωνσταντινούπολης από τον Κωνσταντίνο Β΄. Ο Ιουλιανός, διάδοχος του Κωνσταντίου Β΄, έκτισε βιβλιοθήκη ανοικτή στο κοινό. Η αυτοκρατορική βιβλιοθήκη κάηκε το 473 μ.Χ. οπότε και καταστράφηκαν 120.000 βιβλία. Αφού περισώθηκαν 36.500 τόμοι από άλλη πυρκαγιά, επί Λέοντος Β΄ Ισαύρου, η αυτοκρατορική βιβλιοθήκη καταστρέφεται ολοσχερώς. Από τον 6^ο αιώνα έως και τον 9^ο, το βιβλίο οδηγείται σε μαρasmus εξαιτίας των πολιτικών ερίδων.

Στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν βιβλιοπώλες και το εμπόριο των βιβλίων το βρίσκουμε κοντά στα εκπαιδευτήρια, όπως συνέβαινε και στην αρχαιότητα. Η συγγραφική δραστηριότητα του Κωνσταντίνου του 2^{ου} του Πορφυρογέννητου γέννησε τον εγκυκλοπαιδισμό. Ο Κωνσταντίνος ο 2^{ος} εμπλούτισε τις συλλογές της αυτοκρατορικής βιβλιοθήκης και ίδρυσε δημόσιες βιβλιοθήκες στην πρωτεύουσα. Στην εποχή των Κομνηνών έχουμε σημαντική διακίνηση βιβλίων και βιβλιοθήκες. Ωστόσο, οι Σταυροφόροι Χριστιανοί κατέστρεψαν τις περισσότερες βιβλιοθήκες με πυρκαγιές και λεηλασίες.

Η δεινή οικονομική κρίση στην οποία περιήλθε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία μετά τις Σταυροφορίες κατέστησε το βιβλίο είδος πολυτελείας. Μοναστήρια της Κωνσταντινούπολης χρησιμοποιήθηκαν ως κέντρα ανωτέρων σπουδών με σημαντικές βιβλιοθήκες. Προς το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η αναγέννηση των γραμμάτων συνεχίζεται στη Δύση με την μεταφορά βιβλίων, κωδίκων και λογίων. Σημαντικός ήταν και ο ρόλος των μοναστηριών στην διάδοση του βυζαντινού πολιτισμού καθώς διέθεταν σπουδαίες βιβλιοθήκες. Οι Βυζαντινοί υπήρξαν θεματοφύλακες της κλασικής ελληνικής γραμματείας, της αρχαίας ελληνικής σκέψης αλλά και πρωτοπόροι του ανθρωπιστικού κινήματος.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, υπήρχε μια έντονη κινητικότητα προς τη Δύση. Υπήρχε τεράστιο ενδιαφέρον για συλλογή, με κάθε θυσία, έργων αρχαίων ελλήνων συγγραφέων μέσω αγοράς, αντιγραφής, αρπαγής, ακόμη και κλοπής. Αυτό αποδεικνύεται από το ότι, όλες οι μεγάλες βιβλιοθήκες της Δύσης σε Βατικανό, Παρίσι, Μαδρίτη, Βιέννη, Οξφόρδη και Πράγα έχουν μέχρι και σήμερα πλήθος ελληνικών χειρόγραφων. Πολλά από τα χειρόγραφα αποτέλεσαν πρωτόλεια κείμενα της Αναγέννησης. (εικόνα 15)

Εικόνα 15. Βιβλιοθήκη Πράγας

Μετά την Άλωση, οι Τούρκοι διασκόρπισαν τα βιβλία, καταστρέφοντας έτσι ένα μεγάλο μέρος των συλλογών, αφαιρώντας χρυσές λεπτομέρειες και σκαλισμάτα από αυτά. Οι Έλληνες λόγιοι έφυγαν στην Ανατολή παίρνοντας μαζί τους χειρόγραφα και κώδικες. Δίδασκαν πλέον παντού τους έλληνες κλασσικούς συγγραφείς. Εκατοντάδες ελληνικά βιβλία τυπώθηκαν σε τυπογραφεία της Βιέννης και της Τεργέστης. Οι ιδέες που μετέφεραν οι έλληνες λόγιοι συνέβαλλαν αποφασιστικά στην πνευματική αναγέννηση του έθνους, ανέβασαν το μορφωτικό επίπεδο των υπόδουλων Ελλήνων και συντέλεσαν στην αύξηση του αριθμού των σχολείων κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης.

Από τις σπουδαιότερες ελληνικές βιβλιοθήκες είναι η Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος και η Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Υπάρχουν ωστόσο και ειδικές βιβλιοθήκες στην Ελλάδα όπως η Γεννάδιος Βιβλιοθήκης, η Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας Αθηνών, βιβλιοθήκες ξένων αρχαιολογικών σχολών, η Βιβλιοθήκη της Αρχαιολογικής Εταιρείας, η Βιβλιοθήκη της Εταιρείας των φίλων του λαού, Βιβλιοθήκες Μουσείων, Βιβλιοθήκες επιστημονικών ιδρυμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^ο

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ & ΧΑΡΤΙΟΥ

Από τις νεότερες επιστήμες που βρίσκονται σε εξέλιξη, αξιοσημείωτη είναι η συντήρηση των αρχαιοτήτων και των έργων τέχνης. Σε αυτήν την επιστήμη βασίζεται και η εξειδίκευση της συντήρησης των βιβλίων. Ο εκάστοτε συντηρητής επιβάλλεται να είναι καταρχάς γνώστης της ιστορίας και μάλιστα της συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής κατά την οποία δημιουργήθηκε και εκδόθηκε το προς συντήρηση βιβλίο. Σωστή θεωρείται η συντήρηση ή αποκατάσταση που γίνεται με σεβασμό στις χαρακτηριστικές λεπτομέρειες του αντικειμένου, στην προκειμένη περίπτωση του βιβλίου, το οποίο συνεχίζει έτσι να διατηρεί το μήνυμά του.

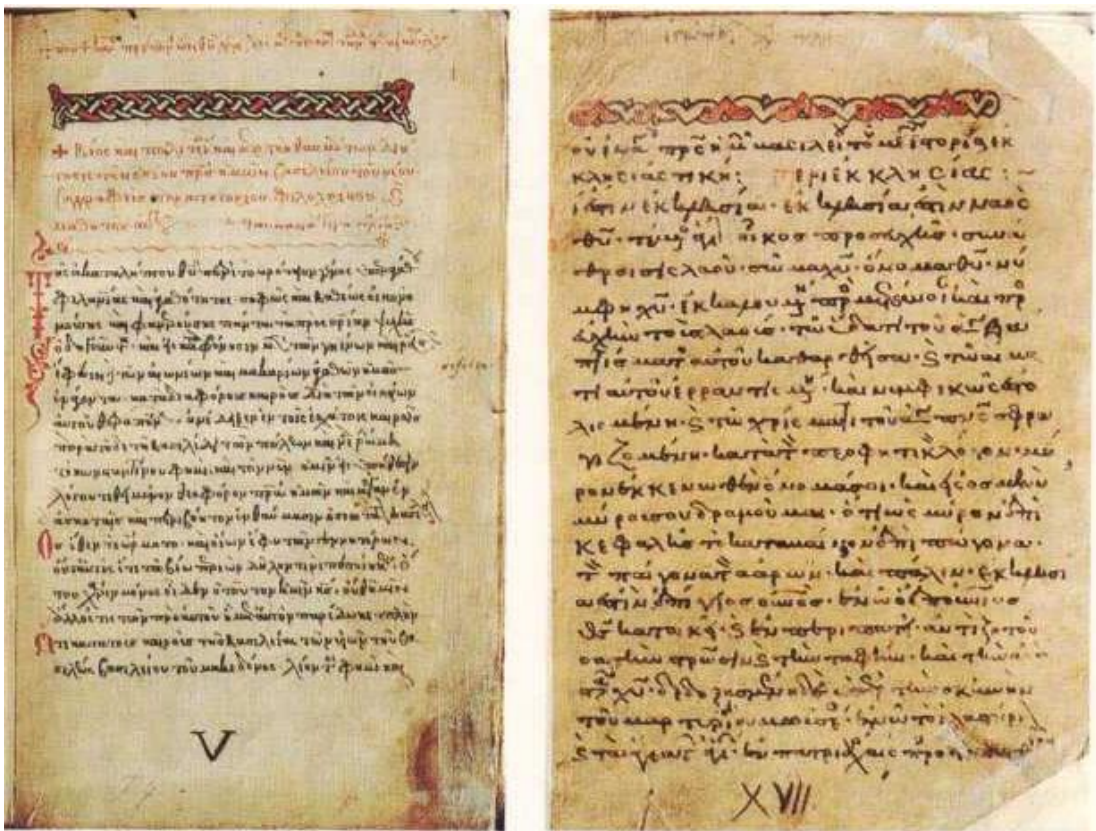
Ο επιφανειακός καθαρισμός των βιβλίων, ως φάση της λεγόμενης προληπτικής συντήρησης, εφαρμόζεται από όλες τις μεγάλες Βιβλιοθήκες του κόσμου περιοδικά, σε κάθε 2-3 χρόνια. Η ατμοσφαιρική ρύπανση, η υγρασία αλλά και η θερμοκρασία εκθέτουν σε μεγάλο κίνδυνο το βιβλιακό υλικό. Σίγουρα δεν είναι δαπανηρή συντήρηση, όμως εξασφαλίζει την απομάκρυνση της σκόνης που είναι φορέας επιβλαβών ουσιών για το χαρτί και τις βιβλιοδεσίες επειδή ακριβώς αναπτύσσονται πάνω στο χάρτινο υπόστρωμα παρασιτικοί οργανισμοί. Χρειάζεται φύλαξη κάτω από ειδικές κλιματολογικές συνθήκες. Συγχρόνως με τον καθαρισμό της σκόνης των βιβλίων, επιβάλλεται και μια καταγραφή των φθορών των βιβλίων, όπου εκεί φαίνεται αν υπάρχει άμεση αναγκαιότητα παρέμβασης και σε ποιο βαθμό.

Η συντήρηση φθαρμένων βιβλίων, όσο μικρά κι αν είναι απαιτεί συνήθως πολύ χρόνο και μεγάλο κόστος. Για τους λόγους αυτούς δεν αποφασίζεται εύκολα η συντήρησή τους. Επεμβάσεις συντήρησης κατά βάση έχουμε στην περίπτωση χειρόγραφων βιβλίων βυζαντινής ή μεταβυζαντινής περιόδου. Οι επεμβάσεις αυτές έχουν υψηλό κόστος λόγω της σπανιότητας και της μοναδικότητας των βιβλίων αυτών, τα οποία έτσι αποκτούν πέρα της ιστορικής τους αξίας και χρηματική. Βασική προϋπόθεση για όλα τα βιβλία είναι οι ιδανικές τιμές θερμοκρασίας και υγρασίας όμως, αν και επιβάλλεται, αυτό δεν υλοποιείται πάντα λόγω του υψηλού οικονομικού κόστους.

Το βιβλίο ως αντικείμενο, όπως έχει προαναφερθεί, αποτελείται από υλικά οργανικής και ανόργανης φύσεως, που εφίστανται βιολογικές και χημικές φθορές. Εκεί ακριβώς εντοπίζει και το Ίδρυμα της Ρώμης το ενδιαφέρον του. Συγκεκριμένα, κύριο μέλημα του ιδρύματος είναι η υγρασία αλλά και η θερμοκρασία. Οι παλαιότεροι συντηρητές κατά βάση δεν ενδιαφέρονταν για τη βιβλιοδεσία όσο για το κείμενο αυτό καθαυτό. Για αυτόν ακριβώς τον

λόγο και πέταγαν την παλιά και φθαρμένη βιβλιοδεσία καθώς αποτελούσε σοβαρό κίνδυνο για το κείμενο. Αντικαθιστούσαν έτσι την παλιά βιβλιοδεσία με μια καινούρια, την οποία έφτιαχναν με σύγχρονα υλικά. Δυσδιάκριτος ήταν, με άλλα λόγια, ο ρόλος του Συντηρητή με εκείνον του Βιβλιοδέτη .

Οι επεμβάσεις συντήρησης δεν υπήρξαν πάντοτε επιτυχημένες. Μαρτυρίες αναφέρουν ότι φύλλα περγαμνής που κόπηκαν στις εξωτερικές τους πλευρές έχασαν μέρος του κειμένου ή και πολλές χειρόγραφες σημειώσεις (εικόνα 16). Στα χρόνια μετά τον πόλεμο, έχουμε την μεγαλύτερη καταστροφή βιβλιοδεσιών, που στην Ιταλία εντάθηκε λόγω των πλημμυρών που συνέβησαν στην Φλωρεντία και τη Βενετία, με τρομερές ζημιές στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας. Μέχρι και σήμερα, τα βιβλία που επλήγησαν εκείνα τα χρόνια βρίσκονται υπό συντήρηση. Πτώση ποιότητας της βιβλιοδεσίας παρατηρείται μετά την εφεύρεση της Τυπογραφίας.

1. Δυσανάγνωστο κείμενο ελληνικού κώδικα μετά από επεμβάσεις αποκατάστασης.

Εικόνα 16. Κείμενο μετά από επεμβάσεις αποκατάστασης

Στην εποχή του Ουμανισμού, το βιβλίο είχε αποκτήσει σπουδαία αίγλη. Μοναδικό κριτήριο για να χαρακτηριστεί μια βιβλιοδεσία καλλιτεχνική ήταν το πόσο διακοσμημένο ήταν το κάλυμμα (εξώφυλλο) του βιβλίου είτε με φύλλα χρυσού, είτε με διακοσμητικές συνθέσεις είτε με κεντημένα υφάσματα. Κάθε εργαστήριο είχε τον δικό του τρόπο διακόσμησης και με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να καταλάβουμε την προέλευση της Βιβλιοδεσίας. Όσο πιο πλούσια ήταν η διακόσμηση τόσο και πιο μεγάλη αξία έχει η Βιβλιοδεσία. Πολλά βιβλία γλύτωσαν την εποχή εκείνη από μια κακώς νοούμενη συντήρηση.

Πως όμως αντιμετωπίστηκαν τα πολύ φθαρμένα βιβλία; Ο συντηρητές ξεκολλούσαν το δερμάτινο εξώφυλλο, το μόνο στοιχείο που θεωρούσαν ότι άξιζε να συντηρηθεί και να διατηρηθεί, διέλυαν το υπόλοιπο και έφτιαχναν μια καινούρια βιβλιοδεσία που επάνω της κολλούσαν κομμάτια του δέρματος τα οποία ήταν ιδιαίτερα διακοσμημένα και καλύτερα διατηρημένα. Με τον τρόπο αυτό χάθηκαν σπουδαία στοιχεία είτε παλαιότερης βιβλιοδεσίας είτε διακόσμησης μιας και όταν κολλούσαν οι δερμάτινες λεπτομέρειες χανόταν το ανάγλυφο.

Τα τελευταία χρόνια αναθεωρήθηκαν πολλοί τρόποι συντήρησης των βιβλίων. Με τις νέες συνθήκες πλέον, το φθαρμένο κομμάτι του βιβλίου αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της Ιστορικότητας του. Οι επεμβάσεις συντήρησης έτσι περιορίζονται στο ελάχιστον, διότι χάνονται πληροφορίες με ιστορική σημασία, και συνεπώς η επεμβάσεις αποβαίνουν μοιραίες για την ιστορία του βιβλίου.

Δύο μεγάλα προγράμματα είναι σε εξέλιξη τα τελευταία χρόνια στη Γαλλία και την Ιταλία με θέμα την παθολογία του βιβλίου. Σκοπό έχουν την καταγραφή όλων των στοιχείων που αφορούν στην προστασία και την αξιοποίηση ενός υλικού εντελώς παραμελημένου. Η Ελλάδα από την πλευρά της, δεν υστερεί σε βιβλιακό υλικό. Το υλικό αυτό αφορά κυρίως το Βυζαντινό Βιβλίο. Επιπλέον, η Εθνική Βιβλιοθήκη, οι Βιβλιοθήκες του Αγίου Όρους και η Βιβλιοθήκη της Πάτμου ενώ περιλαμβάνουν ένα μεγάλο ποσοστό της Ευρωπαϊκής κληρονομιάς στο χώρο του βιβλίου, προ το παρόν δεν έχουν προχωρήσει στην καταγραφή και αξιοποίηση μιας μεγάλης ποσότητας βιβλίων τα οποία παραμένουν ελάχιστα προσεγμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10^ο

ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ - ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

10.1 Πλεονεκτήματα

Πολλά και διαφορετικά τα πλεονεκτήματα ενός βιβλίου:

Προσφέρει απλόχερα γνώση. Προσθέτει πληροφορίες στο μυαλό που πιθανότατα δεν έχει φανταστεί ο ανθρώπινος νους. Οι γνώσεις που προσφέρονται από ένα βιβλίο είναι ένα όπλο που κανείς δεν μπορεί να αφαιρέσει γιατί το 'υλικό' που προσφέρει είναι 'περιουσιακό στοιχείο' που δεν μπορεί κάποιος να το αφαιρέσει ή να το καταργήσει.

Μειώνει τα επίπεδα του στρες. Έρευνα από το Πανεπιστήμιο του Sussex κατέληξε στο ότι το βιβλίο βοηθά στο να μειωθεί το στρες της καθημερινότητας αφήνοντας πίσω, σε ποσοστά στατιστικής, τη μουσική, ένα φλιτζάνι καφέ αλλά ακόμα και μια βόλτα.

Τονώνει τη μνήμη. Διαβάζοντας ένα βιβλίο χρειάζεται να συγκρατούμε χαρακτήρες και γεγονότα ώστε να ακολουθήσουμε την πλοκή του. Μπορεί αυτό να φαίνεται δύσκολο αλλά εκεί υπάρχει και η μαγεία του εγκεφάλου να συγκρατεί και να συνδέει διάφορα γεγονότα.

Όσο πιο πολύ εκπαιδεύεται ο εγκέφαλος, τόσο πιο πολύ συγκρατεί πληροφορίες.

Αναπτύσσει την κριτική σκέψη. Όσο περισσότερο κάποιος διαβάζει, τόσο αναπτύσσεται η δυνατότητα του εγκεφάλου να κρίνει και να συγκρίνει τα διάφορα γεγονότα.

Βελτιώνει τη δυνατότητα συγκέντρωσης. Η καθημερινότητά μας εξελίσσεται μέρα με τη μέρα όλο και πιο δύσκολα. Διαβάζοντας ένα βιβλίο εκπαιδεύεται ο καθένας να συγκεντρώνεται στο εκάστοτε αντικείμενο. Η ανάγνωση διευκολύνει στην ανάπτυξη αυτής της δεξιότητας.

Όσο ασχολούμαστε με τα βιβλία αυτοβοήθειας, αυτοσυγκέντρωσης, αυτοβελτίωσης, τόσο πιο εύκολα καταφέρνουμε ότι θελήσουμε με αισιοδοξία.

Εμπλουτίζεται το λεξιλόγιό μας και αυτό περνάει στην καθημερινότητά του καθενός. Ένας καλά δομημένος λόγος μας χαρίζει και αυτοπεποίθηση. Ειδικότερα, αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο και στα λογοτεχνικά βιβλία που προσφέρουν πλούσιο λεξιλόγιο προσφέροντας με αυτό τον τρόπο στον αναγνώστη ευχέρεια λόγου και γραφής.

Ανάλογα και με το άτομο αναπτύσσεται και η φαντασία. Ένας σωστά εκπαιδευμένος αναγνώστης μπορεί με ευκολία να κάνει εικόνα αυτό που διαβάζει και να αντιλαμβάνεται τον κόσμο σε βαθύτερο επίπεδο.

Πρόκειται για έναν εύκολο και οικονομικά προσιτό τρόπο ψυχαγωγίας. Το βιβλίο αποτελεί μια επένδυση στο χρόνο. Το βιβλίο είναι το αντικείμενο της ψυχαγωγίας που ανά πάσα στιγμή επανέρχεται ο αναγνώστης ή οι γύρω του.

Πολλοί γιατροί που ειδικεύονται σε ζητήματα ύπνου συνιστούν το διάβασμα το βράδυ, λίγο πριν τον ύπνο, διότι αποσυμπιέζει το νου προετοιμάζοντας τον αναγνώστη για ύπνο χωρίς ένταση και έγνοιες.

Από τα παραπάνω ανάγεται το συμπέρασμα ότι το βιβλίο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μέσα πνευματικής και ψυχικής ισορροπίας και ευεξίας και συμβάλλει σε έναν υγιεινό τρόπο ζωής.

Το βιβλίο και γενικότερα τα έντυπα αποτελούν σημαντικά τεκμήρια και μαρτυρίες της εποχής τους. Μέσω αυτών προσδιορίζεται το ποια είναι η κοινωνία που αντικατοπτρίζουν, ποιες οι τάσεις και οι ανάγκες της κάθε εποχής και τέλος ποιοι οι παράγοντες που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την παραγωγή, την διάδοση και το περιεχόμενό τους.

Αξίζει βέβαια να αναφερθούν και οι εξής περιπτώσεις:

Καταρχήν υπάρχει η περίπτωση του αγορασμένου αλλά μη διαβασμένου βιβλίου, με δεδομένο ότι πολλές ιδιωτικές βιβλιοθήκες γεμίζουν με αδιάβαστα βιβλία. Ποιος ο λόγος όμως που γίνεται αυτό; Οι ιδιοκτήτες αυτών των βιβλιοθηκών μπορεί να είναι άνθρωποι που δεν έχουν δυνατότητα ανάγνωσης, λόγω έλλειψης παιδείας. Αυτό συμβαίνει διότι, αντί το βιβλίο να γίνεται αντικείμενο χρήσης, αποτελεί αντικείμενο κοινωνικού συμβόλου. Με αυτό τον τρόπο προσπαθούν μέσω αυτού του αντικειμένου να ενσωματωθούν σε μια ανώτερη κοινωνική τάξη, για την οποία η συλλογή βιβλίων και η δημιουργία βιβλιοθήκης αποτελεί τρόπο διάκρισης και τίτλο τιμής.

Το βιβλίο είναι δείκτης αλφαριθμητισμού. Σαφής εικόνα στη δική μας χώρα δεν υπάρχει. Το ενθαρρυντικό είναι ότι σύμφωνα με τις τελευταίες προσπάθειες μέτρησης, υπάρχει σαφής τάση για αύξηση αναγνωστών σε όλα τα είδη των βιβλίων.

Μάρτυρας των περιοριστικών ή καταπιεστικών μηχανισμών έχει γίνει κατά καιρούς το βιβλίο έχοντας υποστεί λογοκρισία λόγω κάποιων νεωτεριστικών κειμένων. Ωστόσο αυτά τα κείμενα απευθύνονταν συνήθως σε συγκεκριμένη ομάδα αναγνωστών, άρα δεν ήταν ευρείας χρήσεως. Η λογοκρισία που επιχειρήθηκε στα κείμενα αυτά έφερε και νέους αναγνώστες καταρχάς από περιέργεια. Οδήγησε όμως και σε μια αυτολογοκρισία, που αφαίρεσε τον αυθορμητισμό του κειμένου και την ελευθερία έκφρασης του λόγου, συντηρητικοποίησε με άλλα λόγια τη σκέψη και την γραφή, ενεργώντας προληπτικά και μόνον. Με άλλα λόγια, περιόρισε τα πλαίσια της πνευματικής ζωής και των συλλογικοτήτων. Πριν γίνουν οι μεγάλες

συγκρούσεις στους δρόμους, που άλλαξαν την ιστορία της Ευρώπης, θα γίνουν πρώτα στις ιδέες, γύρω από το χαρακτήρα της γνώσης με επίκεντρο το βιβλίο. Γιατί το βιβλίο θα καταστεί ο προνομιακός τόπος που θα καλλιεργηθεί η ελευθερία της σκέψης και η χειραφέτηση του ανθρώπου σε αντίθεση με τη δογματική πίστη και με τις προκαταλήψεις

Σε αρκετές πολιτείες των Η.Π.Α. τα τελευταία χρόνια, οργανωμένες ομάδες θα ζητήσουν από τα αρμόδια δικαστήρια να εκδιωχθούν τα βιβλία με τις απόψεις του Δαρβινισμού από τα σχολεία και συχνά επιτυγχάνουν την επιδίωξή τους. Με αφορμή αυτά τα περιστατικά, μια σύντομη ενδεικτική βιβλιογραφική περιδιάβαση αποδεικνύει ότι αρκετά βιβλία συνδέθηκαν με ανάλογες πολιτικές και ιδεολογικές εντάσεις αλλά και πολλά βιβλία που υπήρξαν σταθμοί στην πνευματική εξέλιξη του ανθρώπου. Υπήρχαν εποχές που παρατηρήθηκε σημαντική έλλειψη νέων βιβλίων εξαιτίας των παραπάνω, με αποτέλεσμα να φαίνεται μέσα από αυτήν την έλλειψη το ύφος και οι περιορισμοί της εποχής.

10.2 Μειονεκτήματα του Βιβλίου

Εκτός από τα πλεονεκτήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω, έχουμε και μειονεκτήματα που δεν μπορούν να μην αναφερθούν.

Μια καλή επιλογή βιβλίου μπορεί να συνεισφέρει στην εξέλιξη της ζωής ενός παιδιού, τι γίνεται όμως όταν υπάρχει ένα κακό βιβλίο;. Το κακό βιβλίο συνίσταται από λεξιπενία, λάθη γραμματικής, κοινοτοπίες, διδακτισμό σε πολλά επίπεδα, στερεότυπα, μιμητισμό και έλλειψη πρωτοτυπίας, πρόχειρη εικονογράφηση, αντιγραφές, κακή σελιδοποίηση, κακές μεταφράσεις και άθλιες διασκευές. Όλα τα παραπάνω συντελούν ώστε σε βάθος χρόνου οι νεαροί αναγνώστες να αρκούνται στο τυποποιημένο και να αρνούνται να ψάξουν και να προσεγγίσουν απαιτητικότερα κείμενα. Οι συγγραφείς πάλι, έχοντας μια ‘επιτυχημένη συνταγή’ επαναλαμβάνονται μέχρις εξαντλήσεως υποκύπτοντας πολλές φορές στις απαιτήσεις των εκδοτών για πολλαπλασιασμό της επιτυχίας.

Για διάφορους λόγους, πολλά ιστορικά βιβλία περιλαμβάνουν ανακρίβειες και οι ιστορικές γνώσεις που προσφέρουν είναι γεμάτες ιδεοληψίες. Βέβαια, η χαμηλή αμοιβή στα επαγγέλματα του βιβλίου δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως άλλοθι για την μέτρια ποιότητά του.

Ένα βιβλίο μπορεί να προσφέρει εμπειρίες σε ατομικό επίπεδο, όμως παράλληλα αποξενώνει. Διαβάζοντας ένα ενδιαφέρον βιβλίο, ο αναγνώστης αποφεύγει την κοινωνική ζωή, και αναγκάζεται σε έναν ιδιότυπο πρόσκαιρο εγκλεισμό. Άλλο ένα μειονέκτημα θα

μπορούσε να θεωρηθεί το ότι ο αναγνώστης δεν μπορεί να διατυπώσει απορίες, ερωτήματα μιας και κανείς δεν θα βρεθεί να απαντήσει.

Ένα βιβλίο δεν μπορεί και δεν πρέπει να είναι προπαγανδιστικό, ούτε να χρησιμοποιείται για προσηλυτισμό από επικίνδυνους ανθρώπους.

Σε πρακτικό επίπεδο, ένα μειονέκτημα είναι ο όγκος και το βάρος ενός βιβλίου. Ήδη έχουν αρχίσει να χρησιμοποιούνται υλικά πιο εύχρηστα και ελαφρύτερα. Επιπλέον, σε ότι αφορά το κόστος, τα βιβλία τείνουν να έχουν υψηλότερη τιμή από τα πρόσφατα ebooks, μειονέκτημα που ενισχύεται από το ότι τα πρώτα φθείρονται ενώ τα δεύτερα όχι.

Άλλο ένα πρόβλημα αποτελεί το γεγονός ότι κατά καιρούς, ορισμένες εκδόσεις δεν είναι διαθέσιμες και δεν είναι εφικτό κάποιος να τις απολαύσει. Το ίδιο το βιβλίο είναι μέσο μαζικής επικοινωνίας και, συνεπώς, συμμετέχει στους αντίστοιχους μηχανισμούς. Δεν είναι μια υλικότητα ξένη προς τα Μέσα, ένα φαινόμενο επικοινωνιακό που τα Μέσα απλώς διαχειρίζονται. Το βιβλίο δεν είναι αθώο αλλά συνένοχο στο παιχνίδι της επικοινωνίας, συνεπώς και στο παιχνίδι της εξουσίας. Το βιβλίο σήμερα έχει βέβαια να αναμετρηθεί με τα άλλα Μέσα. Η ύπαρξή του, οι συνθήκες παραγωγής και κυκλοφορίας του, εξαρτώνται πλέον άμεσα από τις εξελίξεις στον τομέα των νέων τεχνολογιών. Είναι κοινή η διαπίστωση ότι η τύχη του συναρτάται άμεσα από την υπέρμετρη ισχύ των ΜΜΕ στη διαμόρφωση και χειραγώγηση της κοινής γνώμης. Το ζήτημα αυτό εμπλέκει αναπόφευκτα την παραγωγή, διακίνηση και ανάλωση του γραπτού λόγου. Η σχέση του βιβλίου προς τα ΜΜΕ αφορά περισσότερο στις χρήσεις και λιγότερο στην ίδια την πολιτισμική ταυτότητα του βιβλίου, η οποία μετασχηματίζεται δραστικά από τις καινούριες τεχνολογίες της γραφής.

Τέλος, τα βιβλία κάποιων εκδοτικών οίκων παρουσιάζουν προβλήματα στη διανομή τους. Εάν ένα βιβλίο αγοραστεί μέσω μιας διαδικτυακής πύλης ή ζητηθεί σε ένα βιβλιοπωλείο, ενδέχεται να παραληφθεί από τον ενδιαφερόμενο μετά από αρκετές ημέρες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11^ο

ΟΘΟΝΗ ή ΧΑΡΤΙ

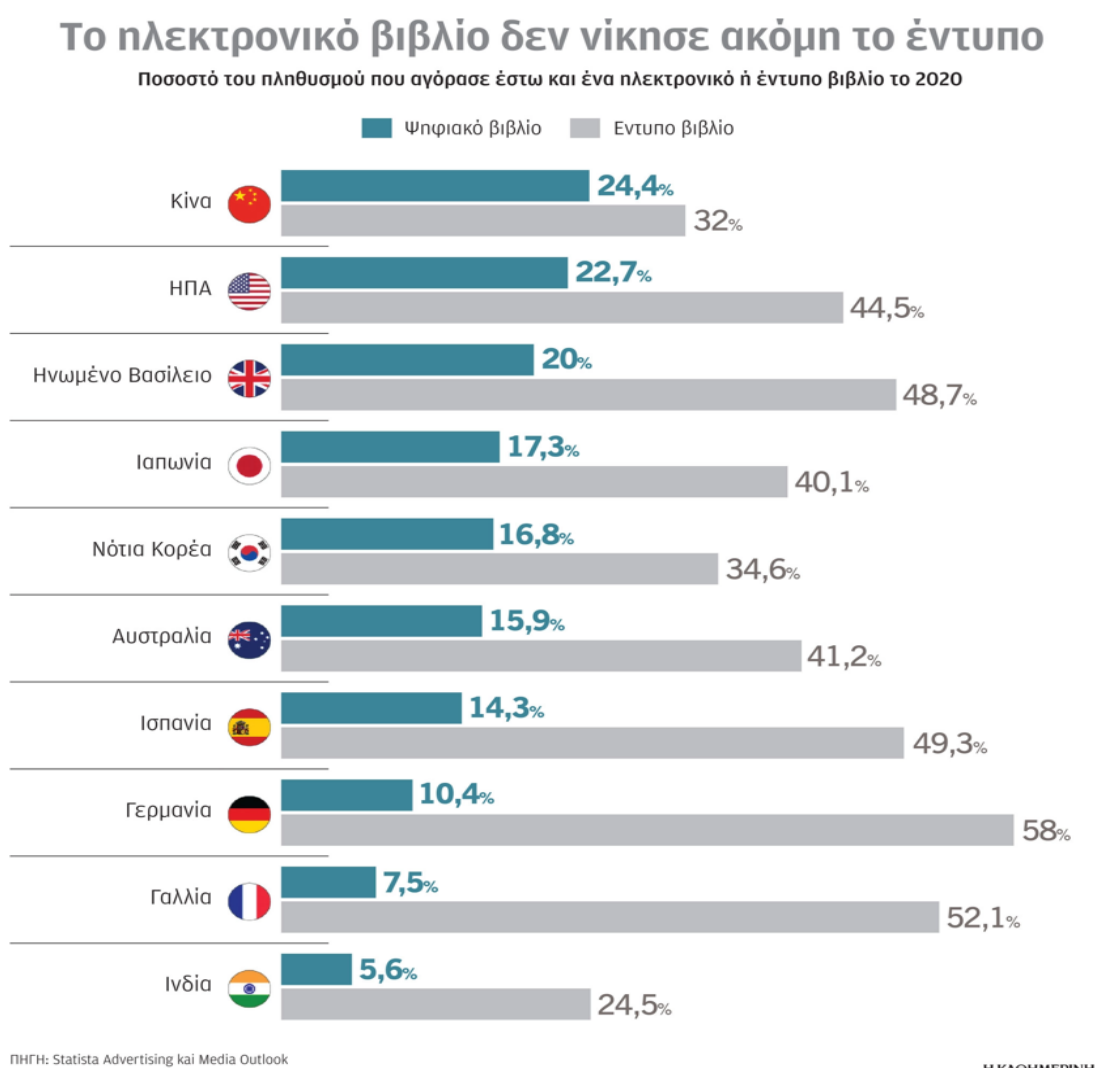
11.1 e-books vs έντυπα βιβλία

Το 1988 για πρώτη φορά αναφέρθηκε στο λεξικό Merriam - Webster ο όρος ηλεκτρονικό βιβλίο. Πρόκειται για βιβλίο σε ψηφιακή μορφή με σκοπό την ανάγνωση του στην οθόνη υπολογιστή ή άλλη ηλεκτρονική συσκευή (tablet, κινητό τηλέφωνο). Η μετάβαση από την εποχή του έντυπου λόγου στην εποχή του ηλεκτρονικού φαίνεται να συντελείται με ταχύτερους ρυθμούς από αυτούς που είχαμε προβλέψει και οι συνέπειες φαίνεται να είναι πολύ πιο ριζοσπαστικές από τις αναμενόμενες.

Με την ραγδαία άνοδο της τεχνολογίας, δόθηκε η ευκαιρία στο ηλεκτρονικό βιβλίο να μπει στην καθημερινότητά μας, κερδίζοντας κατά βάση τη νέα γενιά. Το 2009, το Υπουργείο

Παιδείας και Θρησκευμάτων έδωσε ευρύτερο ορισμό του ηλεκτρονικού βιβλίου (e-book, e-textbook, digital textbook, web book, online text book ή open text book), σύμφωνα με τον οποίο ως ηλεκτρονικό βιβλίο δεν νοείται μόνο η ψηφιακή μορφή ενός συμβατικού βιβλίου αλλά το δυναμικό και διαδραστικό μέσο μάθησης που λειτουργεί ως πολυμεσικό και εργαλείο γνώσης.

Με την πρόοδο της τεχνολογίας χρησιμοποιούνται πλέον περισσότερο και άλλα μέσα – προγράμματα, που μπορούν εκτός από τις εικόνες του κειμένου, να ενσωματώνουν ήχο, βίντεο, κινούμενα γραφικά και στοιχεία διαδραστικότητας όπως παιχνίδια ή ασκήσεις. (εικόνα 17)

Εικόνα 17. Ποσοστό αναγνωστών ανά κατηγορία βιβλίου παγκόσμια

11.2 Ψηφιακή Βιβλιοθήκη

“Μέγα βιβλίον, μέγα κακόν”, έλεγε ο Αλεξανδρινός ποιητής Καλλίμαχος (310 – 240 π.χ.), το ογκώδες βιβλίο είναι μεγάλο κακό. Κάτι ανάλογο λένε σήμερα οι αναγνώστες των e-books για τα έντυπα βιβλία, τον όγκο τους και τη δυσκολία ανάγνωσης λόγω βάρους σε αντίθεση με τα ηλεκτρονικά βιβλία που δεν έχουν ούτε όγκο, ούτε βάρος καθώς βασίζονται μόνο τα ψηφιακά αρχεία.

Επιπλέον, οι αναγνώστες των ηλεκτρονικών βιβλίων, χρησιμοποιώντας κάποιες ρυθμίσεις μπορούν να αυξομειώσουν τις γραμματοσειρές ανάλογα με την επιθυμία τους. Παράλληλα δε η δυνατότητα του audio book μπορεί να προσελκύσει ανθρώπους με προβλήματα όρασης. Τα παραπάνω πλεονεκτήματα οδήγησαν τελικά την Εθνική Βιβλιοθήκη να δημιουργήσει το 2019 το Ηλεκτρονικό της Αναγνωστήριο. Πρόκειται για μια καινοτόμο πρωτοβουλία που δίνει τη δυνατότητα στους χρήστες να περιηγηθούν σε μια μεγάλη συλλογή ελληνόγλωσσων ή ξενόγλωσσων βιβλίων και να διαβάσουν τους τίτλους της επιλογής τους χωρίς κανένα κόστος. Παρόμοιες πρωτοβουλίες υπάρχουν από διάφορες ιστοσελίδες, στις οποίες συγκεντρώνονται αρχεία ψηφιακών βιβλίων και παρέχονται δωρεάν αναγνώσεις. Παράλληλα λειτουργούν και πλατφόρμες οι οποίες προσπαθούν να διασώσουν σπάνια βιβλία που φθείρονται ή καταστρέφονται με το πέρασμα του χρόνου. Κλεισμένα σε συρτάρια ή βιβλιοθήκες και χωρίς πνευματικά δικαιώματα, ψηφιοποιούνται και είναι διαθέσιμα στο ευρύ κοινό.

11.3 Υπέρ και κατά του e-book έναντι του έντυπου βιβλίου

“Αν είχαν πιάσει τα e-books τώρα θα κάναμε παρουσιάσεις μέσω Skype” είπε ο Κυριάκος Αθανασιάδης, συγγραφέας.

Το έντυπο βιβλίο υπερέχει έναντι του e-book ως προς την συναισθηματική αξία. Το τυπωμένο χαρτί υπερέχει έναντι της οθόνης. Το άγγιγμα και το ξεφύλλισμα ενός βιβλίου έχει άλλη αίσθηση. Η αίσθηση αυτή δεν υπάρχει στην αναζήτηση ψηφιακών βιβλίων στο διαδίκτυο καθώς πρέπει πρώτα να αγοράσεις το e-book και μετά να ψάξεις εντός του περιεχομένου του αυτό που θέλεις.

Το ερευνητικό κέντρο της Microsoft στο Cambridge υποστηρίζει ότι όταν διαβάζουμε δημιουργείται ένας νοητός χάρτης στον εγκέφαλο. Στον χάρτη αυτό εντάσσονται συγκεκριμένα αποσπάσματα, με βάση την οπτική εικόνα της σελίδας αλλά και την χωροθέτησή τους μέσα στην όλη πλοκή. Σε έρευνες που έχουν γίνει, αναφέρεται

χαρακτηριστικά ότι επειδή οι οθόνες LCD των PC, των Tablet και των Smartphone κουράζουν τον χρήστη, μετά από λίγη ώρα ατονεί και η προσοχή του.

Πολλοί υποστηρίζουν ότι τα τυπωμένα βιβλία σύντομα θα γίνουν είδος υπό εξαφάνιση. Από την άλλη, πάντα οι λάτρεις το καλού βιβλίου αλλά και οι συγγραφείς θα στηρίζουν το έντυπο. Πάντα οι συγγραφείς θα υπογράφουν τα τυπωμένα βιβλία τους στις παρουσιάσεις που διεξάγονται, αφήνοντας έτσι ανεξίτηλο το στίγμα τους στο χαρτί.

Από τα παραπάνω βγάζουμε το συμπέρασμα ότι το τυπωμένο βιβλίο δύσκολα θα φύγει από τις προτιμήσεις του κοινού. Βέβαια δεν μπορούμε να μιλήσουμε για ολοκληρωτική επικράτηση του ενός μέσου έναντι του άλλου. Απ' ότι φαίνεται θα συνεχίζουν να συνυπάρχουν στις επιθυμίες του αναγνωστικού κοινού και τα δυο μέσα.

Είπαν για το βιβλίο....

Μου φτάνει να ξέρω να διαβάζω, έτσι μαθαίνω αυτά που δεν ξέρω ενώ όταν γράφεις, γράφεις μόνο αυτά που ξέρεις ήδη. **Ουμπέρτο Έκο, Ιταλός συγγραφέας**

Καλοί φίλοι, καλά βιβλία και μια αποκοιμισμένη συνείδηση. Αυτά είναι η ουσία μιας ευτυχισμένης ζωής. **Μαρκ Τουέιν, Αμερικανός συγγραφέας**

Κανένας άνθρωπος δεν καταλαβαίνει ένα βαθυστόχαστο βιβλίο μέχρι να έχει δει και να έχει ζήσει τουλάχιστον ένα μέρος από το περιεχόμενό του. **Έζρα Πάουντ, Αμερικανός ποιητής**

Αν διαβάζεις μόνο τα βιβλία που διαβάζουν όλοι οι άλλοι, μπορείς να σκέφτεσαι μόνο ό,τι σκέφτονται όλοι οι άλλοι. **Χαρούκι Μουρακάμι, Ιαπωνέζος συγγραφέας**

Η λογοτεχνία είναι σαν τη φωτιά, σημαίνει διαφωνία και εξέγερση. Ο λόγος ύπαρξης του συγγραφέα είναι η διαμαρτυρία, η αντίρρηση, η κριτική. **Μάριο Βάργκας Λιόσα**

Χρη των βιβλίων καθάπερ των οστέων τω μυελώ χρήσθαι, τα δε λοιπά απορρίπτειν ες κύνας (από τα βιβλία πρέπει να χρησιμοποιούμε τα “καλά” όπως το μεδούλι από τα κόκαλα, και τα υπόλοιπα να τα πετάμε στα σκυλιά).

Διογένης, 410-323 π.Χ., Κυνικός φιλόσοφος

Τι πρόδος! Τον Μεσαίωνα θα με καίγανε στην πυρά. Τώρα, καίνε στην πυρά τα βιβλία μου. **Ζίγκμουντ Φρόυντ, 1856-1939, Αυστριακός ψυχίατρος**

Υπάρχουν άνθρωποι που έχουν μια βιβλιοθήκη, όπως οι ευνούχοι έχουν ένα χαρέμι. **Βίκτωρ Ουγκώ, 1802-1885, Γάλλος συγγραφέας**

Δεν υπάρχει άλλος τόπος όπως εις την Ελλάδα διά την οποίαν εγράφησαν τα περισσότερα βιβλία και όπου διαβάζονται τα ολιγότερα. **Δημήτριος Καμπούρογλου, 1852-1942, Έλληνας γνωμικογράφος**

Όταν παίρνω λίγα λεφτά, αγοράζω ελληνικά βιβλία. Και αν περισσέψει τίποτα, αγοράζω τρόφιμα και ρούχα. **Έρασμος, 1469-1536, Ολλανδός ουμανιστής**

Οι άνθρωποι που αγαπάνε τα βιβλία δεν έχουν πολλές ανάγκες και, κυρίως, δεν έχουν ηλίθιες ανάγκες.

Βασίλης Ραφαηλίδης, 1934-2000, Δημοσιογράφος & κριτικός

Πάντα ονειρευόμουν για τον εαυτό μου το ανύπαρκτο επάγγελμα του αναγνώστη.

Βασίλης Ραφαηλίδης, 1934-2000, Δημοσιογράφος & κριτικός

Με τα βιβλία συμβαίνει ό,τι και με τους ανθρώπους: ένας μικρός αριθμός αυτών είναι πολύ σημαντικός και τα υπόλοιπα χάνονται στο πλήθος.

Βολταίρος, 1694-1778, Γάλλος φιλόσοφος & συγγραφέας

Ναι, διαβάζω. Έχω αυτή την παράξενη συνήθεια. Μου αρέσουν τα όμορφα ποιήματα, η ποίηση που συγκινεί, η ποίηση που εξυψώνει. Είμαι εξαιρετικά ευαίσθητος σε αυτά τα λιγιστά, υπέροχα λόγια που άφησαν στη σκοτεινή μας νύχτα κάποιοι σπουδαίοι άνθρωποι που δεν γνώρισα ποτέ. **Louis Aragon, 1897-1982, Γάλλος συγγραφέας & ποιητής**

Υπάρχουν δύο κίνητρα για να διαβάσεις ένα βιβλίο: το ένα είναι για να το απολαύσεις. Το άλλο για να παινευτείς γι' αυτό **Μπέρτραντ Ράσελ 1872-1970, Βρετανός φιλόσοφος**

Πεινασμένη άνθρωπε, πιάσε ένα βιβλίο. Είναι όπλο!

Μπέρτολτ Μπρεχτ, 1898-1956, Γερμανός συγγραφέας

12. Βιβλιογραφία

1. ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ, HORST BLANC.
2. ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΙΣ ΠΡΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
3. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΑΚΗ ΕΥΡΩΠΗ, World History Encyclopedia.
4. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, Γεώργιος Δ. Μπίκος,Μ (61/2016).
5. ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ.
6. Πηγή: Χ. Νάνου, Εφημερίδα Αγγελιοφόρος (Παλίμψηστος Κώδικας του Αρχιμήδη).
7. ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΒΙΒΛΙΑΚΩΝ – ΑΡΧΕΙΑΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ (εκδόσεις ΥΕΠΘ – Τμήμα Βιβλιοθηκών).
8. ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ , Κ. Χούλης.
9. Περιοδικό ΕΝ ΒΟΛΩ, Ιστορικές Βιβλιοθήκες στην Ελληνική Περιφέρεια (άρθρο Κ. Χούλη : Η εκπαίδευση συντηρητών βιβλιακού-αρχειακού υλικού και η Ελληνική Πραγματικότητα).
10. Περιοδικό ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & ΤΕΧΝΕΣ (άρθρο Κ. Χούλη : Η Συντήρηση των βιβλίων των Ιστορικών Συλλογών, η περίπτωση της Δημόσιας Βιβλιοθήκης της Ανδρίτσαινας).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

1. Δρανδάκης Παύλος – Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια.
2. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα.

